

Design and Validation of a Meaning-Therapy Package Based on the Viewpoint of Ayatollah Safāie Hāeri

Fatemeh-Sadat Sajadinia¹ , Mohammad-Ali Eslami²
Fariborz Dartaj³

1. M.A. in Educational Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
(Corresponding Author).

chamran14000@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Educational Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran.

eslami.ma@atu.ac.ir

3. Full Professor, Department of Educational Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i
University, Tehran, Iran.

dortaj@atu.ac.ir

Received: 2024/09/06; Accepted: 2025/02/22

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Existential vacuum is among the factors underlying various dysfunctions; hence, meaning-centered therapy assists individuals in discovering the meaning of life and escaping ontological emptiness (Braz, Saate & Falsafi, 2023, p. 39). Gan et al. (2018) demonstrated that self-awareness training grounded in meaning-centered therapy increased hope for life among women with breast cancer; similarly, Aguinaldo and Guzman (2014) found that meaning therapy enhanced the sense of purpose in patients' lives.

Meaning therapy employs such techniques as paradoxical intention, dereflection, attitude modification, sensitization, evocation, and Socratic dialogue. Western meaning therapists fall into two main groups: existentialist and positive-psychology-based, both of which have been criticized for utilitarian, unrealistic, and secular conceptions of meaning (Hosseini, 2023, p. ...). In Iran, two notable approaches—Tawhidi therapy and God-centered spiritual therapy—have been criticized for lack of structured frameworks (Sharifinia, 2013, p. 200) and excessive length (Ossia, 2020).

Since meaning-centered therapy is rooted in anthropology, one's view of the human being matters: if the human is a living, God-seeking creature (ḥayy-e-muta'allih), then life and God-consciousness are intertwined, and therapy must be based on the divine nature and servanthood of the human being (Soleimani-Amiri & Mohammadi-Ahmadabadi, 2020,

Research Institute of
Hawzah and University

Studies in Islam & Psychology (PSY)

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

Original Article

p. 140). Conversely, if the human is seen as merely confined to the body and trapped in fate, life degenerates into feeding, sleeping, and repetitive recitation (Safaie Haeri, 2022, p. 264).

Given prior research and criticisms of existing meaning-therapy approaches, it appeared necessary to identify therapeutic components based on the Islamic anthropology of Ayatollah Safaie Haeri, which is culturally close to Iranian society. Moreover, during his lifetime, Ayatollah Safaie Haeri guided many clients out of meaninglessness and revitalized their lives. Accordingly, the present study aimed to develop and validate a meaning-therapy model grounded in his viewpoint.

Method: This study was fundamental in purpose and mixed-method in nature, relying on an integration of deductive-inductive content analysis. The writings of Ayatollah Safaie Haeri were examined from a meaning-therapy perspective, and relevant components were extracted through theme analysis and systematic coding. Because of the originality of his ideas, an inductive approach was also employed to identify new categories. The preliminary set of components was reviewed and refined with feedback from experts in psychology and Islamic studies, leading to the development of a structured meaning-therapy package.

The population included all written works of Ayatollah Safaie Haeri. The sample—selected purposively—included seven of his major books (Growth, Responsibility and Construction; Man in Two Chapters; Movement; Path; Letters of Maturity; and Factors of Growth, Stagnation, and Decline) plus Hidden Thoughts, a book that offers a systemic overview of his writings.

Validation of the package was carried out in two stages:

- In the first stage, Cohen's kappa was 0.78, indicating good agreement.
- In the second stage, Content Validity Ratio (CVR) was calculated based on evaluations by eleven experts in psychology and Islamic sciences; all items achieved a CVR above 0.63, leading to the removal of 22 activities.

The final meaning-therapy training package comprised nine 90-minute sessions, designed creatively around established meaning-centered interventions.

Results: Eight Main Meaning-Making Themes Identified by Ayatollah Safaie Haeri

- 1.Potential (Isti'dād)
- 2.Movement
- 3.Understanding the Composition
- 4.Awareness of One's Situation
- 5.Suffering
- 6.Loneliness
- 7.Death
- 8.Inner Peace

Research Institute of
Hawzah and University

Studies in Islam & Psychology (PSY)

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

Original Article

Table 1. Content Analysis of Ayatollah Safaie Haeri's Works

No.	Category	Definition	Examples / Key Ideas	Code
1	Potential	Human resources	Unique human assets: free will, freedom, contemplation,	1
2	Understanding	Self-awareness of	Rules of movement: planning & commitment to revelation.	2
3	Nihilism	Breakdown or	Causes: unhealthy identity, materialism, trivial goals,	3
4	Awareness of	Awareness of one's	Recognition that one's capacities and opportunities imply	4
5	Suffering	Feelings arising	Sources: other people, times, lack of understanding of	5
6	Loneliness	Inner sense of	Harmful loneliness: disconnection from monotheism. Secret	6
7	Death	Transition,	Functions: orientation toward the future and freedom. Type of	7
8	Inner Peace	Inner sense of	Means: self-accountability, reliable support, God-centered	8

Table 2. Outline of the Meaning-Therapy Intervention Package

Session	Title	Goal of Intervention	Session Content
Introductory	Orientation	Introducing members to one another	Group discussion of life challenges;
1	Potential	Understanding the necessity and	Film viewing, storytelling, and Socratic
2	Understanding	Recognizing the essence, necessity,	Film review and group discussion;
3	Nihilism	Identifying types and causes of	Storytelling and discussion; sharing lived
4	Awareness of	Gaining general insight into the	Film screenings and discussions on the
5	Suffering	Understanding the nature and	Image analysis to discover meaning and
6	Loneliness	Understanding the nature of	Group discussion on meaning and secret of
7	Death	Understanding the definition,	Film screening and discussion; analysis of a
8	Inner Peace	Understanding definition, criteria,	Group discussion on definition, criteria, and
9	Closing	Integration and conclusion	Review and wrap-up of all sessions

Discussion and Conclusion: The study identified eight components of meaning-centered therapy based on Ayatollah Safaie Haeri's thought and examined their connections to prior research. The concepts of potential and maturity highlight the human role in shaping destiny and thus resonate with the perspectives of Mulla Sadra (Hatami, 2005, p. 190), Janbozorgi (2019, p. 48), and Sharifinia (2013, p. 239). The concept of movement aligns with Sadrian philosophy (Hatami, 2005, p. 168; Akhavat, 2015, p. 226; Janbozorgi, 2019, p. 528). The theme of awareness of one's situation relates to responsibility as discussed by Sharifinia (2013, p. 240) and Janbozorgi et al. (2023, pp. 547–557). The affirmation of purposive creation resonates with Sharifinia (2013, p. 239).

However, Safaie Haeri's understanding of human needs (within the theme of composition) and freedom (within potential) differs from Glasser's notion of needs (2019, pp. 50–65) and Fromm's concept of freedom (2006, p. 11), and his concept of growth is distinct from Rogers' idea of growth and self-actualization (Zarshenas, 2008, p. 100). Since life does not end with death, it is rational to regulate all worldly affairs in light of the afterlife; such self-regulation orients life toward resurrection (ma'ād). By contrast, in positive-psychology models such as Seligman's (Abdolkarimi-Natanzai, Shahandeh & Tavakkolipour, 2021, p. 89), because death is seen as the end of life, people strive for maximum productivity and happiness.

Therefore, the meaning-therapy package based on Ayatollah Safaie Haeri's view, aside from its ideological aspect,

Research Institute of
Hawzah and University

Studies in Islam & Psychology (PSY)

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

Original Article

offers a practical method for prevention, therapy, and personal growth.

A limitation of the present study was the scarcity of prior research extracting meaning-therapy components from Safaie Haeri's works. The developed package can serve as a useful resource for curriculum development, addressing adolescents' issues, and inspiring future studies.

Keywords: Ayatollah Safaie Haeri; Validation; Meaning-Therapy Package; Content Analysis

Acknowledgments: The authors express their gratitude to Dr. Mohammad-Ali Eslami and Dr. Fariborz Dartaj for their scientific and moral support.

Conflict of Interest: None declared.

Cite this article: Fatemeh-Sadat Sajadinia & Mohammad-Ali Eslami & Fariborz Dartaj. (2025). "Design and Validation of a Meaning-Therapy Package Based on the Viewpoint of Ayatollah Safaie Haeri", Studies in Islam and Psychology, 19(37): 97-120.

طراحی و اعتباریابی بسته معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت الله صفایی حائری

فاطمه سادات سجادی نیا^۱، محمدعلی اسلامی^۲
فریبرز درتاج^۳

۱. کارشناسی ارشد، روان شناسی تربیتی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

chamran14000@gmail.com

۲. استادیار گروه روان-شناسی تربیتی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

eslami.ma@atu.ac.ir

۳. استاد تمام گروه روان شناسی تربیتی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

dortaj@atu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴

چکیده گسترده

خلأ معنا در زمره علل برخی از کژکاری هاست؛ از این رو معنادرمانی کمک به کشف معنای زندگی و خروج از خلأ هستی شناختی می باشد (براز، ساطع و فلسفی، ۱۴۰۲، ص ۳۹). در این باره، گان و همکاران (۲۰۱۸) نشان دادند آموزش خودآگاهی مبتنی بر رویکرد معنادرمانی موجب افزایش میزان امید به زندگی در مبتلایان به سرطان سینه می شود؛ همچنین آگیونالدو و گازمن (۲۰۱۴) در پژوهش خود دریافتند معنادرمانی موجب افزایش هدفداری زندگی بیماران می شود.

معنادرمانی از فنون قصد متضاد، بازتاب زدایی، اصلاح نگرش، حساس شدن، فراخوانی و گفتگوی سقراطی استفاده می کند. معنادرمانگران در غرب به دو گروه اصلی وجودگرایی و روان شناسی مثبت تقسیم می شوند. هر دو گروه با انتقادات جدی چون معناجویی منفعت طلبانه، غیرواقعی و سکولار (حسینی، ۱۴۰۲، ص ۵) روبه رو هستند؛ همچنین دو رویکرد شاخص در ایران، توحیددرمانی و درمان معنوی خداسو به علت ساختارنایافته بودن (شریفی نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۰۰) و طولانی بودن (اوصیا، ۱۳۹۹) مورد انتقاد می باشند.

با توجه به آنکه مبنای معنادرمانی انسان شناسی است؛ اگر انسان حی متأله (زنده خداجو) می باشد، پس حیات و خداآوری با هم گره خورده اند و درمان براساس ذات انسان که متأله است و براساس جایگاه وی (بندگی) شکل می گیرد (سلیمانی امیری و محمدی احمدآبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۴۰)، اما اگر انسان موجودی محصور در بدن و مجبور در سرنوشت باشد، کاری جز خوراک، خواب و تلاوت تکرار ندارد (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۶۴). با توجه به تحقیقات انجام شده و گستره انتقادات به معنادرمانی های موجود، کشف مؤلفه های مبتنی بر دیدگاه آیت الله صفایی حائری به علت ابتدا بر انسان شناسی اسلامی و قرابت با فرهنگ ایرانی ضروری دانسته شد. افزون بر این، آیت الله صفایی حائری در زمان حیات خود مراجعان بسیاری داشته که توانسته است آنها را از بی معنایی رهانیده و به زندگی آنها حیاتی دوباره ببخشد؛ در این راستا پژوهش حاضر با هدف تدوین الگوی معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت الله صفایی حائری و اعتباریابی آن به انجام رسید.

روش: پژوهش پیش رو به لحاظ هدف از نوع بنیادی و براساس ماهیت تحقیق از نوع ترکیبی مبتنی بر آمیختگی تحلیل محتوای قیاسی استقرائی بود. آثار

Research Institute of
Hawzah and University

مطالعات اسلام و روان شناسی

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

آیت الله صفایی حائری با تحلیل محتوای قیاسی و از زاویه معنادرمانی به صورت دقیق مطالعه و براساس آن مؤلفه های ناظر به ابعاد معنادرمانی شناسایی شد. واحد تحلیل داده ها از نوع تحلیل مضمون بود. داده ها در یک فرایند کدگذاری منظم در طبقات جایگذاری شدند. با توجه به دیدگاه های بدیع آیت الله صفایی حائری از روش استقرائی نیز استفاده شد؛ از این رو طبقات جدید تشکیل و پس از بررسی نهایی و اعمال نظر اصلاحی متخصصان روان شناسی و علوم اسلامی، مؤلفه های معنادرمانی و بسته آموزشی مبتنی بر آن تدوین شد. جامعه آماری، تمامی آثار مکتوب از آیت الله صفایی حائری بود. نمونه، هفت جلد از آثار ایشان (رشد، مسئولیت و سازندگی، انسان در دو فصل، حرکت، صراط، نامه های بلوغ و عوامل رشد، رکود و انحطاط) و کتاب اندیشه های پنهان که نگاه سیستمی به آثار ایشان دارد به صورت هدفمند انتخاب شد. اعتباریابی بسته معنادرمانی در دو مرحله انجام شد؛ در مرحله نخست، کاپا با رقم ۰/۷۸ در محدوده خوب تعیین گردید و در مرحله دوم، جهت به دست آوردن شاخص نسبت روایی محتوا از دیدگاه یازده تن از اساتید روان شناسی و علوم اسلامی استفاده شد. ضریب یاد شده برای کلیه تکالیف بالای ۰/۶۳ به دست آمد و ۲۲ فعالیت حذف شد. بسته آموزشی معنادرمانی حاضر در نه جلسه ۹۰ دقیقه ای به صورت خلاقانه و براساس روش های مداخلاتی معنادرمانی تنظیم شد.

نتایج: آیت الله صفایی حائری زمینه های معنایابی را وسعت می بخشد و هشت طبقه اصلی را معرفی می کند که عبارت است از: ۱. استعداد؛ ۲. حرکت؛ ۳. درک ترکیب؛ ۴. درک وضعیت؛ ۵. مرگ؛ ۶. تنهایی؛ ۷. رنج و ۸. آرامش.

جدول ۱: تحلیل محتوای آثار آیت الله صفایی حائری

ردیف	نام طبقه	تعریف	مثال	کد
۱	استعداد	سرمایه و قابلیت انسان	سرمایه های اختصاصی انسان: اختیار، آزادی، تدبیر، فکر، عقل، قلب، روح، وجدان، فرقان. ضرورت استعدادسنجی: ۱. فراروندگی؛ ۲. هدف؛ ۳. جهت گیری؛ ۴. هویت یابی؛ ۵. جهان آگاهی و ۶. معاد آگاهی نتیجه: ظهور انسانیت دو دسته استعداد: ۱. تفکر و عقل و ۲. انتخاب و آزادی ضرورت آزادی: ۱. رشد و ۲. شناخت و مسئولیت ابزار آزادی: ۱. کنجکاو و ۲. حقیقت طلبی. راه آزادی: ۱. عشق و ۲. شناخت (ج) عقلانیت (د) تذکرات ششگانه قرآن. (ه) فرا آزادی: آزادی از آزادی	۱
۲	درک ترکیب	خود آگاهی و درک کیفیت و هماهنگی استعدادها	ضوابط حرکت: ۱. برنامه ریزی و ۲. التزام به وحی انواع: پسرفت، تنوع و رشد. افق: رشد توحیدی. پرتگاه: ۱. روابط بین فردی؛ ۲. رابطه با خود؛ ۳. لذت محوری؛ ۴. کم خواهی معنوی؛ ۵. عادت؛ ۶. متافیزیک؛ ۷. شک و پوچی. تسهیل گر: ایمان و مؤمنین	۲
۳	پوچی	به بن بست رسیدن استعداد	زمینه های بروز پوچی: ۱. نداشتن هویت سالم؛ ۲. جسم گرایی؛ ۳. اهداف کوچک؛ ۴. عدم تناسب هدف - وسیله؛ ۵. غلبه هیجانات منفی. انواع: ۱. اصیل؛ ۲. کاذب انواع واکنش: ۱. ناهنجاری؛ ۲. خودکشی و ۳. دم غنیمتی. بروز رفت: ۱. رشد؛ ۲. آرمان الهی؛ ۳. تنظیم گری و ۴. درک رابطه طولی	۳

Research Institute of
Hawzah and University

مطالعات اسلام و روانشناسی

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

۴	در وضعیت‌شناسی خود درک می‌کنیم که استعداد و امکانات مسئولیت‌ساز است نه عامل تفاخر. زیرساخت مسئولیت: ۱. خداوند حکیم؛ ۲. تداوم حیات و پاسخگویی ما راه تشخیص مسئولیت: ۱. آزادی؛ ۲. سنجش؛ ۳. مشورت؛ ۴. ملاک- محوری؛ ۵. هستی‌پنداشت؛ ۶. عشق توحیدی؛ ۷. خودپنداشت و ۸. ایمان توحیدی	درک موقعیت دبروز، امروز و فردا به واسطه خودآگاهی	درک وضعیت	۴
۵	منشأ رنج: ۱. افراد، زمانه؛ ۲. عدم درک تفاوت‌های فردی و ۳. رشد ناهماهنگ دست‌آورد: ۱. زهد؛ ۲. رشد؛ ۳. خودیابی؛ ۴. خودشکوفایی؛ ۵. آزادی؛ ۶. فراآزادی؛ ۷. خدابایی و ۸. هستی‌شناسی واکنش کاربردی به رنج: ۱. تجربه‌نگری؛ ۲. نگاه از بالا؛ ۳. مدیریت رویداد؛ ۴. خودتنظیم‌گری رهایی: ۱. معنویت توحیدی؛ ۲. معیارهای توحیدی؛ ۳. درک قدر؛ ۴. دعا و ۵. والدین، روابط بین‌فردی غنی	احساس حاصل از تجربه موانع و بن‌بست‌ها	رنج	۵
۶	تنهایی مخرب: انفکاک از توحید راز تنهایی: وجود انسان از حیات مادی بزرگ‌تر است. واکنش مثبت: ۱. دعا؛ ۲. هدفمندی و ۳. رشد واکنش منفی: خودکشی کارکرد: فراشناخت، بازاندیشی	احساس درونی غربت که به حضور و عدم حضور دیگران وابسته نیست	تنهایی	۶
۷	کارکرد: ۱. آینده و ۲. آزادی انواع: نوع مرگ به انتخاب ما وابسته است. معیار: تشخیص اهمیت‌ها و ضرورت‌ها با محوریت رشد توحیدی	انتقال، امتداد، استمرار	مرگ	۷
۸	راه دستیابی: ۱. محاسبه؛ ۲. تکیه‌گاه مطمئن؛ ۳. خداپنداشت؛ ۴. دنیاپنداشت؛ ۵. عشق توحیدمحور؛ ۶. فهم عدالت؛ ۷. درک حکمت؛ ۸. دعا و ۹. نحوه مواجهه با رویداد	احساس درونی اطمینان خاطر	آرامش	۸

Research Institute of
Hawzah and University

مطالعات اسلام و روان‌شناسی

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

جدول ۲. تشریح مداخله معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری

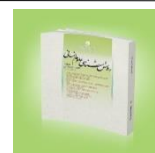
جلسه	عنوان	هدف مداخله	محتوای جلسه
جلسه ورودی	معارفه	آشنایی اعضا با یکدیگر و با مفهوم معنا و معنادرمانی	گفتگوی گروهی درباره چالش‌های زندگی و نمایش فیلم در موضوع معنا و معنادرمانی
جلسه اول	استعداد	آشنایی با ضرورت استعدادسنجی، نتایج آن و انواع استعدادهای اختصاصی انسان	نمایش فیلم، داستان‌خوانی و گفتگوی سقراطی با موضوع استعدادها و اختصاصی انسان - تبیین و نمایش فیلم با موضوع استعدادهای اختصاصی انسان
جلسه دوم	درک ترکیب	- آشنایی با چیستی، ضرورت، ضوابط حرکت - شناخت انواع، ابعاد و افق‌های حرکت - آشنایی با نتیجه و پرتگاه‌های حرکت - شناخت چیستی و ضرورت رشد - درک تفاوت رشد و تکامل	- دوره جلسه قبل با تماشای یک فیلم - گفتگو با موضوع ضرورت، ضوابط، عوامل و انواع حرکت - تکمیل جدول درباره موضوع ابعاد و افق‌های حرکت - تحلیل گراف پرتگاه‌های حرکت
جلسه سوم	پوچی	- شناخت پوچی و انواع آن - آشنایی با زمینه‌های بروز پوچی - بررسی انواع واکنش به پوچی - درک تفاوت احساس پوچی، عبث و عجز - آشنایی با روش‌های برون‌رفت از پوچی	- داستان‌خوانی و گفتگو با هدف شناخت و کشف زمینه‌های پوچی - توضیح انواع پوچی و بیان تجارب زیسته دانش‌آموزان - گفتگو با محوریت انواع واکنش به پوچی - توضیح تفاوت پوچی، عبث و عجز - گفتگو با موضوع روش‌های برون‌رفت از پوچی
جلسه چهارم	درک وضعیت	- کسب شناخت کلی نسبت به وضعیت انسان - آشنایی با تعریف و زیرساخت مسئولیت - شناخت راه تشخیص مسئولیت	- نمایش فیلم و گفتگو با محوریت تشکیل نمای کلی از وضع انسان - نمایش فیلم و گفتگو موضوع جبر و آزادی - نمایش فیلم و گفتگو درباره تعریف مسئولیت و زیرساخت‌های آن - بازی راه تشخیص مسئولیت من
جلسه پنجم	رنج	- آشنایی با چیستی و منشأ رنج - گفتگو با محوریت دستاوردهای رنج - آموزش تبیینی با موضوع واکنش کاربردی به رنج - شناخت روش‌های رهایی از رنج	- تحلیل تصویر با هدف رسیدن به کشف معنا و منشأ رنج - نمایش فیلم و گفتگو با هدف استخراج دستاوردهای رنج - نمایش فیلم و گفتگو و بازی با محوریت واکنش کاربردی به رنج و رهایی از رنج
جلسه ششم	تنهایی	- شناخت چیستی تنهایی و نوع مثبت آن - آشنایی با راز تنهایی، انواع واکنش به آن - درک کارکردهای تنهایی	- گفتگو پیرامون معنا و کشف راز تنهایی - نمایش فیلم و گفتگو با محوریت راز تنهایی و واکنش مثبت به آن - ایفای نقش با موضوع واکنش منفی به تنهایی، کارکرد آن و اتخاذ موضع قهرمانانه در تنهایی

Research Institute of
Hawzah and University

مطالعات اسلام و روان شناسی

Journal homepage: <https://islamicpsy.rihu.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

مرگ	جلسه هفتم	– شناخت تعریف و کارکرد مرگ – آشنایی با انواع مرگ – آشنایی با معیار مرگ و زندگی	– نمایش فیلم و گفتگو با هدف رسیدن به شناختی از مرگ – تحلیل حدیث برای دست یافتن به کارکرد مرگ آگاهی – نمایش فیلم و گفتگو با محور انواع و معیار مرگ
آرامش	جلسه هشتم	– آشنایی با تعریف و معیار آرامش – شناخت ابزارهای رسیدن به آرامش – شناخت کارکردها و پرتگاه‌های عشق – شناخت عدالت و حکمت – درک جایگاه دعا	– گفتگو با هدف رسیدن به تعریف، معیارها و ابزارهای آرامش – نمایش فیلم و گفتگو با موضوع محوریت عدالت و حکمت – سخنرانی با موضوع عشق و پرتگاه آن – تحلیل تصویر و توضیح مبحث دعا – بازی جمع‌بندی جلسه
اختتامیه	جلسه نهم	جمع‌بندی	

بحث و نتیجه‌گیری: براساس این پژوهش، هشت مؤلفه معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری کشف و ارتباط آنها با سایر تحقیقات بررسی شد. مفهوم استعداد و بلوغ بر نقش بارز و منطقی انسان در سیر سرنوشت اشاره دارد؛ از این رو با دیدگاه ملاصدرا (حاتمی، ۱۳۸۴، ص ۱۹۰)؛ جان‌بزرگی، ۱۳۹۸، ص ۴۸؛ شریفی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۳۹ همسو است. حرکت با نظریه ملاصدرا (حاتمی، ۱۳۸۴، ص ۱۶۸)؛ اخوت، ۱۳۹۴، ص ۲۲۶ و جان‌بزرگی، ۱۳۹۸، ص ۵۲۸ قرابت دارد. وضعیت با مسئولیت در شریفی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۴۰ و جان‌بزرگی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۵۴۷ و ۵۵۷ همسو است. باور به هدفمندی آفرینش با مطالعه شریفی‌نیا (۱۳۹۲، ص ۲۳۹) قرابت دارد؛ درحالی‌که نیازهای انسان ذیل مفهوم ترکیب و آزادی ذیل استعداد در دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری با نیازشناسی و آزادی مورد نظر (گلاسر،^۱ ۱۳۹۸، ص ۵۰، و با آزادی (فروم،^۲ ۱۳۸۵، ص ۱۱) متفاوت و مفهوم رشد از رشد و خودشکوفایی راجرز^۳ (زرنشاس، ۱۳۸۷، ص ۱۰۰) متمایز می‌باشد. از آنجا که زندگی با مرگ تمام نمی‌شود، تعقل‌گونه است که تمام شئون حیات دنیایی خود را متناسب با ادامه حیات تنظیم کنیم. این خودتنظیمی موجب حرکت بر مدار معاد می‌شود؛ درحالی‌که در نظریات رایج مانند سلگمن^۴ (عبدالکریمی‌نطنزی، شاهنده و توکلی‌پور، ۱۴۰۰، ص ۸۹) به دلیل اینکه مرگ پایان زندگی است، انسان‌ها باید به اوج بهره‌وری و شادی برسند.

با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان دریافت بسته معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری فارغ از وجه ایدئولوژیک آن، روشی کاربردی جهت پیشگیری، درمان و رشد مراجعان خواهد بود.

از محدودیت‌های پژوهش می‌توان به نایاب بودن تحقیق جهت استخراج مؤلفه‌های معنادرمانی در آثار آیت‌الله صفایی حائری اشاره کرد. براساس دستاورد تحقیق بسته آموزشی معنادرمانی حاضر می‌تواند ابزاری کارآمد جهت تألیف کتب درسی، حل مسائل نوجوانان و آغازگر پژوهش‌های آتی باشد. تقدیر و تشکر: پژوهش حاضر با حمایت علمی و معنوی آقایان دکتر محمدعلی اسلامی و دکتر فریبرز درتاج به ثمر نشست که بدین وسیله از ایشان تشکر و قدردانی می‌شود.

این مقاله تعارض منافع ندارد.

واژگان کلیدی: آیت‌الله صفایی حائری، اعتباریابی، بسته معنادرمانی، تحلیل محتوا.

استناد: فاطمه سادات سجادی‌نیا، محمدعلی اسلامی، فریبرز درتاج. (۱۴۰۴). «طراحی و اعتباریابی بسته معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری». *مجله مطالعات اسلام و روانشناسی*، ۱۹ (۳۷): ۹۷-۱۲۰.

1. Glasser
2. Fromm
3. Rogers
4. Seligman

۱. مقدمه

موضوع معنا و معنویت با این عنوان بدیع است و پیشینه آن به دوران پس از مدرنیته و تهی شدن زندگی انسان مدرن از معنا بازمی‌گردد، اما در ادیان توحیدی سابقه‌ای طولانی دارد و به هدفداری آفرینش، ارزشمند بودن زندگی انسان و نظام احسن حاکم مرتبط می‌باشد. معنای زندگی مفهومی انتزاعی است، اما در سه حوزه ردیابی می‌شود: هدف زندگی، کارکرد زندگی و ارزش زندگی. این موضوع با لحاظ اختیار و حرکت حاصل شده، و در مقابل، پوچی ملازم بی‌هدفی و بی‌ارزشی است. پس می‌توان گفت معنای زندگی عملکرد قوای انسان در جهت تحقق فضیلت‌ها و علو اهداف در حدود وجود بشر است (واعظی و قائمی، ۱۳۹۳، ص ۱۵۹).

خلاً معنا، هدف و ارزش در زمره علل برخی از کژکاری‌ها و این امر نشان‌دهنده رابطه سلامت و معناداری است. بازتعریف معنوی رویدادهای رنج‌آور به مراجع کمک می‌کند تا وقایع را در حیطه معناداری و کاربردی درک کند (پارگامنت، ۱۴۰۰، ص ۴۰۷). تلاش‌های معناجویانه همیشه ملازم تعادل نیست، گاهی تنش آفرین می‌باشد که این اضطراب لازم سلامت روان است (فرانکل، ۱۹۹۵^۱، ص ۸۵). پرسش قابل طرح اینکه ساخت یا کشف معنا براساس چیست؟ فرانکل (همان، ص ۹۱). سه روش آفریدن، تجربه یک فضیلت عالی و مدیریت رنج را پیشنهاد می‌دهد. سلیگمن (۱۳۹۹، ص ۶۲) معتقد است هرچه وجودی که به آن تکیه می‌کنیم وسیع‌تر باشد معنای بیشتری را فراهم می‌کند. ملاصدرا اعتقاد به معاد، تجرد، اصالت و خلود روح را مؤثر می‌داند (کرمی و نبویان، ۱۴۰۰، ص ۷۳)؛ زیرا افرادی که جهان را دارای خالق یکتا و مبتنی بر هدف و حکمت می‌دانند، زندگی خود را نیز با معنا می‌پندارند، در مواجهه با تلاطم زندگی یأس را تجربه نمی‌کنند و خداوند را پناه خود می‌دانند. ایمان به توحید و تداوم حیات پس از مرگ معنای ژرفی را سبب می‌شود که درنهایت به تجربه خودارزشمندی، امید و محبت به دیگران می‌انجامد (دانشوری نسب، ۲۰۲۱، ص ۲۹). در مقابل افرادی که زندگی ایشان در رسیدگی به امور جسم خلاصه می‌شود، استعدادها و عمر را زائل و خلاً وجودی را تجربه می‌کنند (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۶۴). معنایابی به عنوان یک فعالیت متفاوت از التذاذجویی فرویدی و قدرت طلبی آدلری ضروری است، زیرا در صورت توفیق نداشتن، انواع کنش‌های جنسی جای آن را می‌گیرد (فرانکل، ۱۹۹۵، ص ۸۸).

انسان پیش شرط‌هایی برای زندگی دارد: الف) نیل به خودشناسی؛ ب) اختیار و تکلیف؛ ج) هویت‌یابی و روابط بین فردی؛ د) معنایابی؛ د) تنش‌ناگزیری؛ ه) مرگ‌آگاهی (کری، ۱۳۸۷^۲، ص ۱۵۳).

فرانکل (۱۹۹۵) تشخیص معنا در موقعیتی را که به ما مربوط است وظیفه ما می‌داند؛ بدین‌گونه انسان منحصر به فرد و مسئول خواهد بود (طهماسبی پور، ۱۳۹۹، ص ۵۱۷). معنادرمانی کمک به کشف معنای زندگی و خروج از خلاً هستی‌شناختی است (براز، ساطع و فلسفی، ۱۴۰۲، ص ۳۹). این نوع مداخله ارزش محور است؛ از این‌رو درمانجو را جهت کشف خود، دنیا و منابع معنا بخش یاری می‌دهد (عسگرپور، ۱۴۰۲، ص ۲۶).

معنادرمانی از فنون قصد متضاد، بازتاب‌زدایی، اصلاح نگرش، حساس شدن، فراخوانی و گفتگوی سقراطی استفاده می‌کند. هدف از روش قصد متضاد فاصله‌گیری انسان از وضع موجود خود است. در بازتاب‌زدایی تمرکز مراجع به بخش‌های دیگر منتقل و در اصلاح نگرش خطاهای شناختی تصحیح می‌شود. هدف از روش حساس شدن برای معنا پاسخ به پنج پرسش است: مشکل من چیست؟ محدوده حرکت آزادانه من چقدر است؟

چه امکاناتی دارم؟ مناسب‌ترین اقدام چیست؟ آیا این انتخاب نهایی من است؟ بدین‌گونه یک بازاندیشی مبتنی بر حقیقت، محقق شده و چنین مک‌های شناختی، شرایط مواجهه خلاقانه با مسئله را فراهم می‌آورد. در فن فراخوانی مراجع موظف است مستقیم در فاز تغییر مثبت قرار گیرد. در گفتگوی سقراطی تفکر فرد به مبارزه طلبیده می‌شود؛ از این‌رو یک مداخله شناختی نیز به شمار می‌رود (صادقی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۳۱۷).

1. Frankel

2. Corey

معنادرمانگران در غرب به دو گروه اصلی تقسیم می‌شوند: وجودگرایی و روان‌شناسی مثبت. شخصیت برجسته وجودگرایی «ویکتور فرانکل» است. از نظر او، انگیزه مبنایی حیات فرونشاندن درد و افزون کردن لذت نیست، بلکه جستجوی معناست (فرانکل، ۱۹۹۵، ص ۹۳). انسان برای رسیدن به خواسته‌های خود باید خود را بشناسد، زندگی را دارای معنا بداند و انگیزه تحرک در خود ایجاد کند تا به سطح جسمانی تنزل نیابد. این مادی شدن مقدمه بازیچه شدن است که اعتقاد به جبر پیش شرط آن است (جعفری و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۷۵). پدر روان‌شناسی مثبت مارتین سلیگمن می‌باشد. او معتقد بود قدرت انتخاب‌گری و مدیریت برای زندگی پویا ضروری و ناامیدی نابودکننده است؛ همچنین پذیرش خوش‌بینانه و مسئولانه رویدادها ضرورتی در فراهم شدن فضای حل مسئله می‌باشد (سلیگمن، ۱۳۹۹، ص ۵۵ و ۹۲)؛ از این رو باورهای معنوی موجب شادی و رضایت بالاتر می‌شود (اصغری مهر، اسماعیل آذر و زیرک، ۱۴۰۱، ص ۲۸).

دو رویکرد شاخص در ایران با عناوین «توحیددرمانی و درمان معنوی خداسو» از سوی پژوهشگران ارائه شده است. مبدع توحیددرمانی، سیدمحمد محسن جلالی تهرانی (۱۳۸۰) می‌باشد. در این رویکرد که مبتنی بر انسان‌شناسی اسلامی است مفهوم توحید به یک سیستم ارزشی وحدت‌بخش اشاره دارد که می‌تواند مبتنی بر اصول دینی باشد، در این روش حل مشکل فوری اولویت دارد. سپس بر بیداری عقل و فعال‌سازی فضائل تأکید می‌شود؛ به گونه‌ای که فرد دریابد این فضائل و نظام معنایی حاصل از آن منبع اصلی وحدت بخشیدن به زندگی است. زمانی که شخص اعمال خود را با عقل هماهنگ ساخت، زندگی برای او معنای جدیدی خواهد یافت. در این صورت نظام ارزشی هدفمندی فراهم می‌شود که به همه رفتارها معنا و یکپارچگی می‌دهد و مشتمل بر باورهای ایمانی و معیارهای اخلاقی است. با این نگاه مشکلات بدبختی نیست، بلکه فرصت رشد است و چالش‌ها، اضطراب و فشارشان را از دست می‌دهند (شریفی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۸). هدایت کودکان با این رویکرد عامل درونی‌سازی رفتارهای معنوی است (رحیمی یگانه و شریفی‌نیا، ۱۴۰۱، ص ۱۸۷).

درمان چندبعدی معنوی خداسو را مسعود جان‌بزرگی (۱۳۹۸) مطرح کرده، و وی معنویت را به دو گروه خداسو و غیر آن تقسیم می‌کند و معتقد است معنویت از سنخ خداسو، نظام ارزشی انسان را متحول می‌کند؛ زیرا فرد صرفاً در تلاش برای بزرگ داشته شدن از سوی خداوند است و به شکل‌های دیگر احترام وابسته نیست. پس بدین گونه از تعارض‌های معنوی درمان می‌ماند (جان‌بزرگی، ۱۳۹۸، ص ۴). محور این دیدگاه انسانی است که دو بعد «معنوی و طبیعی» و چهار حوزه «هستی، خود، مبدأ و معاد» دارد. مبدأ این چهار حوزه، خداپنداشت (ادراک توحیدی و واقعی از خداوند، در مقابل خداپنداره) و معنا بخش است؛ همچنین معاد نیز هدف‌گزینی را تنظیم می‌کند. در نتیجه در دو بعد باقیمانده معناداری و فراروی رخ می‌دهد (خطیب و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۶۹). ترکیب معنویت خداسو با در نظر گرفتن ویژگی‌های تحولی کودکان، اثربخشی آموزش‌های فرزندپروری بر خودمهارگری، حرمت خود و خودکارآمدی در کودکان را افزایش می‌دهد (جولائی‌ها و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۲۷۷).

معنادرمانی اثربخشی خود را بر بیماری‌های جسمانی و روان‌شناختی ثابت کرده است؛ از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: سبک‌های هویت (محبوب‌مقدم، ۱۴۰۲، ص ۲)، انگیزش تحصیلی و هوش عاطفی و کاهش نشخوار فکری (کرامتی دولت‌سرا، ۱۴۰۲، ص ۳)، مسئولیت‌پذیری و اشتیاق شغلی (پورکمالی و محمدنیا، ۱۴۰۱، ص ۲۴۶)، راهبرد مقابله‌ای (صیاد شیرازی و شمس‌الاحراری، ۱۴۰۱، ص ۶۵)، کاهش افسردگی و اضطراب (عسکری‌پور، ۱۴۰۲، ص ۲۵)، سلامت روان (جلیلی‌کیا و ثابت‌ایمانی، ۱۴۰۰، ص ۱۱۷)، کاهش افسردگی و افکار خودکشی در مبتلایان اختلال افسردگی (فن‌کوسو و همکاران، ۲۰۲۲، ص ۱۸۹۱)، کاهش نشانگان اضطراب در بیماران سرطانی (برهانی پوتری و الجنه، ۲۰۱۹، ص ۳۰)، هویت سالم (شانلی و ارسانلی، ۲۰۲۱، ص ۴۱۷۳) و افزایش خودکارآمدی و بهبود فشارخون (میشباهات ماراهاس، تری سپتیانا و ماریانتی، ۲۰۱۸، ص ۲۰۶).

نقطه عزیمت معنادرمانی «انسان‌شناسی» است. تعریف از انسان تعیین‌کننده مقصد، مسیر و چگونگی تدوین برنامه درمان می‌باشد. اگر انسان حی متأله (زنده خداجو) است، پس حیات و خدا باوری با هم گره خورده‌اند و درمان براساس ذات انسان (متأله و عبد بودن آدمی) شکل می‌گیرد (سلیمانی‌امیری و محمدی‌احمدآبادی، ۱۳۹۹، ص ۱۴۰)، اما اگر انسان موجودی محصور در بدن و مجبور در سرنوشت

باشد، کاری جز خوراک، خواب و تلاوت تکرار ندارد (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۶۴) و معنادرمانی براساس چنین جایگاهی تنظیم می‌شود؛ از این‌رو بررسی فلسفه و روش مداخلاتی رویکردهای معنادرمانی موجود ضرورت دارد؛ برای مثال توحیددرمانی با انتقاداتی همراه است همچون: ساختارنایافته و غیررهنمودی بودن، معرفی نشدن تکنیک‌های درمانی و تأکید بر رابطه درمانی و بی‌پایان بودن فرایند درمان (شریفی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۰۰) روبه‌رو است یا روان‌شناسی مثبت از جوانب گوناگونی چون علم‌زدگی (اصغری‌مهر، اسماعیل‌آذر و زیرک، ۱۴۰۱، ص ۴۳)، ابهام در معنا و جایگاه مرگ، تفکر پراگماتیستی و سکولار، دین‌فهمی ناقص و انسان‌شناسی به اتکای آمار (عبدالکریمی نطنزی، شاهنده و توکلی‌پور، ۱۴۰۰، ص ۸۹)، تقلیل شادی به امری روان‌شناختی و غفلت از بعد اخلاقی - الهی (وکیلی، ۱۴۰۲، ص ۱۰) و هدف‌پنداری شادی (مهدی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۵۲).

همچنین ایراداتی به معنادرمانی وجودگرایان از جمله فرانکل وارد است؛ از جمله: نیست‌انگاری مرگ، تنزل عشق به روابط میان‌فردی، ترسیم خدای فردی، سکولاریسم (ابوالمعالی و آل‌یاسین، ۱۳۹۵، ص ۹۸-۱۰۰)، معناجویی منفعت‌طلبانه، غیرواقعی و سکولار (حسینی، ۱۴۰۲، ص ۵) تقلیل احساس گناه به زیست ناقص، تبیین محدود از رنج و نحوه مواجهه با آن (دریکوند و دژپسند، ۱۴۰۰، ص ۴۶)، غفلت از تأثیر مثبت مناسک مذهبی بر سطح اراده (و نعل‌بندی گوی آعاج و قنبرپور، ۱۴۰۰، ص ۱۱۸)، ابهام و شخصی‌نگری بر پایه تجارب زیسته (کریمی، ۱۴۰۱، ص ۱۵۷)، تنزل مفهوم خداوند از مرتبه واجب‌الوجود به معنادهی، نگاه تکثرگرایانه و ابزارگرایانه و ابهام در مفهوم جاودانگی (گرامی و یزدانی چهاربرج، ۱۴۰۲، ص ۱۱۱)، غفلت از آفرینش هدفمند، توصیف محدود از انسان و آزادی (محمدی‌هرندی، ۱۴۰۰، ص ۲۱۶ و ۲۲۱)، معنادرمانی خداسو نیز به‌علت طولانی بودن جلسات درمانی (اوصیاء، ۱۳۹۹).

با توجه به تحقیقات انجام‌شده و گستره انتقادات به معنادرمانی‌های موجود، کمبود پژوهش‌های نظام‌مند جهت استخراج مؤلفه‌های معنادرمانی مبتنی بر فرهنگ اسلامی-ایرانی و ساخت بسته‌های مداخلاتی براساس آن به روش علمی لازم به نظر می‌رسد؛ ازاین‌رو کشف مؤلفه‌های معنادرمانی و نظریه‌پردازی در این حوزه مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری ضروری دانسته شد، زیرا دیدگاه‌های آیت‌الله صفایی حائری به‌علت ابتدا بر انسان‌شناسی اسلامی و قربات با فرهنگ ایرانی می‌تواند زمینه‌ساز خلق یک مداخله معنادرمانی کارآمد باشد. یکی از ویژگی‌های بنیادین دیدگاه او ترسیم معنا و راه دستیابی به آن با پذیرش تفاوت‌های فردی ذیل یک چارچوب کلان توحیدی است. پس می‌تواند برای مخاطبان گوناگون کاربردی باشد؛ افزون بر این آیت‌الله صفایی حائری در زمان حیات، شاگردان و مراجعان بسیاری داشته و آثار مکتوب گران‌بهای از ایشان به یادگار مانده است. رویکرد تربیتی و معنادرمانگرانه منحصر به فرد ایشان نیز افراد زیادی را از بی‌معنایی رهانیده و به زندگی آنها حیاتی دوباره بخشیده است.

در این راستا پرسشی که ذهن پژوهشگر را به مطالعه و تحقیق سوق داد این بود که مؤلفه‌های معنادرمانی براساس دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری چیست؟ آیا الگوی معنادرمانی تدوین‌شده از اعتبار کافی برخوردار است؟ از این‌رو پژوهش حاضر با هدف تدوین الگوی معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری و اعتباریابی آن به انجام رسید.

۲. معرفی مؤلفه‌های معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری

در این بخش براساس تحلیل محتوای دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری به تبیین مؤلفه‌های معنادرمانی می‌پردازیم:

۱. استعداد: از جمله استعدادهای اختصاصی انسان عقل است که نقش سنجش‌گری و با فکر، هوش، مغز و ذهن تفاوت دارد. کارکرد آن نظارت بر اهداف و راه‌های ارائه‌شده از محیط، تفکر و غرایز است. استعداد ویژه دوم، آزادی است. انسان بالغ فردی است که از اجبار درونی و بیرونی آزاد شود و از عقل در انتخاب‌ها و تفسیر رویدادها استفاده کند. این آزادی مبنای تعهد است (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۵۰). در اینجا بلوغ به معنای خودشناسی و مهارت استفاده از استعدادها و با بلوغ متداول متفاوت است (امیرزاده، ۱۴۰۱، ص ۴۵). پس می‌توان دریافت انسان دو نوع استعداد دارد: اول آنچه بین او و موجودات مشترک است مانند توانایی‌های جسمانی و دوم آنچه مختصات وجودی اوست مانند تعقل، تفکر، وجدان، اختیار و آزادی (اسکندری، ۱۴۰۱، ص ۷۶).

۲. ترکیب: ترکیب‌شناسی انسان، کارکردهای شناختی، رفتاری و هیجانی دارد. رشد ملازم ترکیب و به معنای حرکت در جهت توحید است. اگر معنادرمانگر بتواند مراجع را نسبت به ابعاد ترکیب انسان (فطرت، ارزش و نیاز) آگاه کند، او به ضرورت حرکت می‌رسد و از تنوع و سرگرمی آزاد می‌شود؛ همچنین رنج و تنهایی را محرک رشد می‌داند، نه نشان از بی‌عدالتی و پوچی دنیا. میل به حرکت یک نیاز معنوی و فطری می‌باشد و تنوع‌خواهی نشان از نیاز پاسخ داده نشده است. معنا زمانی محقق می‌شود که انسان ارزش خود را بیش از دنیا بداند. بدین‌گونه حرکت و جهت آن مشخص و رنج، مرگ و تنهایی بازتعریف می‌شود. بشر چهار نیاز پایه دارد: شناخت، قدر، حرکت، و جهت‌یابی؛ به‌علت کنجکاوی به شناخت، به‌علت ضعف وجودی به قدرت و به‌علت قدر و حرکت به جهت‌یابی نیاز دارد. تشخیص جهت حرکت ضروری است تا نیازها برطرف شود و شخصیت فرد در بن‌بست قرار نگیرد. پس هدف، رشد است؛ امری ورای عدالت، آزادی، رفاه و تکامل. اگر به روزمرگی‌ها قانع باشیم، طبیعی است که رشد نکنیم (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۱۱)؛ درحالی‌که اگر تشخیص دهیم آنچه هستیم کافی نیست، مسئله دیگر مطرح می‌شود که آن چرایی خودسازی و خودفراری است، پس حرکت بر مدار رشد آغاز می‌شود. از نگاه انسان‌شناسی اسلامی جریان حرکت و انگیزه تلاش انسان از درک فاصله بین آنچه هست و یک ایده‌آل نشئت می‌گیرد. اگر درمانگر معنوی بتواند جایگاه حقیقی انسان را به مراجع نشان دهد و ایشان را از رنج‌ها و تنهایی‌ها فراتر ببرد، این انسان در روزمرگی‌ها نمی‌ماند. در گفتمان فکری آیت‌الله صفایی حائری نقطه عزیمت حرکت و رفتار، شناخت است. همان شناختی که مولد عشق و عاطفه می‌باشد. برای تغییر و اصلاح باید آگاهی داد که آن مستلزم بزرگ کردن خداوند در وجود انسان است؛ زیرا افراد به اندازه دوست‌داشتنی‌های خود حرکت می‌کند (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۵۷).

۳. پوچی: با نگاه آسیب‌شناسانه می‌توان علل بروز این پوچی را طبقه‌بندی کرد:

الف) پوچی اصیل: این پوچی دو علت دارد: ۱. اقتصادمحوری؛ ۲. تعیین اهداف و برنامه‌ریزی بدون تعقل.

ب) پوچی غیراصیل: این پوچی در متن زندگی اجتماعی و در اثر شخصیت آسیب‌دیده مانند تلقین، تقلید، شهرت و ژست روشنفکری بروز می‌کند (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۶۷ و ۲۶۸). ایشان راه پیشگیری و درمان را بر مبنای معنادرمانی توحیدی، خدامحوری و احساس مسئولیت می‌داند و معتقد است اگر معنا و محور تمام حرکت‌ها خداوند باشد، انسان به بی‌نهایت متصل شده، در مسیر بی‌نهایت حرکت کرده، و بی‌نهایت نیز به دست می‌آورد (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۵۳). پس از عجز، پوچی و عبث درمان می‌ماند. مسئولیت هنگامی مفهوم پیدا می‌کند که در هستی، خدا، حکمت و شعور باشد؛ وگرنه خوبی و بدی برابر شده و دلیلی برای بودن و انسان بودن باقی نمانده و پوچی سر برمی‌آورد. چهار وضعیت بی‌تفاوتی، طغیان، خودکشی و دم‌غنیمتی بازتاب این وضعیت است. در برخورد با هرگروه از پوچ‌گرایان راه‌حل‌های اختصاصی وجود دارد، مانند:

الف) گروه اول: کسانی که به پوچی اصیل گرفتار شدند نیازمند تغییرات شناختی چون خودشناسی، فرجام‌شناسی و هدف‌گزینی هستند. ایشان لازم است اهدافی ورای رفاه، تکامل، آزادی و عدالت را درک کنند و به خطاهای شناختی خود آگاه شوند تا بتوانند در شکست و رنج، شکوفایی و معنا را یابند؛ همچنین به‌عنوان یک تمرین عملی تدوین برنامه مداخلاتی به‌گونه‌ای است که دستیابی به اهداف آن آسان باشد (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۶۹). تجمع تجارب خودکارآمدی‌های خرد به تشکیل خودکارآمدی کلان می‌انجامد.

ب) گروه دوم: افرادی که پوچی ایشان منشأ اجتماعی - هویتی دارد؛ خودشناسی و تمرینات عملی در حوزه تاب‌آوری و رفتارهای هدفمند و تعقل‌محور است، نه مبتنی بر عادت و غریزه (همان، ص ۲۷۰).

۴. وضعیت: مفهوم‌شناسی کلمه «وضعیت» در ادبیات آیت‌الله صفایی حائری نوعی درک بی‌واسطه از خود است که در آن، انسان موقعیت دیروز، امروز و فردای خود را می‌بیند. فرد درک می‌کند آنچه هست به غایت در اختیار او نیست؛ پس اول، محکوم است و حاکم دارد. دوم، داده‌ها ملاک افتخار نیست بلکه مسئولیت‌ساز است. پس به عدالت و حکمت دست می‌یابد که آرامش‌آفرین و شادی‌آور می‌باشد. سوم انسان مجبور به اختیار و انتخاب است که برای انتخاب احتیاج به سنجش دارد و برای سنجش، شناخت می‌خواهد (همان، ص ۸۰).

۵. رنج: دیدگاه‌های گوناگون در علت‌یابی و معرفی روش‌هایی مانند فرار، مقابله و پذیرش جهت تخفیف رنج برای بشر تلاش دارند؛ در این میان آیت‌الله صفایی حائری روبه‌رو شدن با خود و آغاز یک پرسش و پاسخ سقراطی را ضروری می‌داند. همچنین عقل به‌عنوان نیروی سنجش‌گر در این گفتگو با خویش باید حضور داشته باشد. دستاورد این خودشناسی متعادل و واقعی شدن نگاه ما به دنیا است. بدین‌گونه

انسان بالاتر از مادیات قرار می‌گیرد و رنج نمی‌برد، زیرا قدر من به اندازه مسائل مؤثر بر من است. در این مرحله، زمان سنجش و پرسش از چرایی این تأثیرات است: «چرا در من اثر داشت؟» (همان، ص ۶۹). همچنین رنج‌ها و شرور تلقی بی‌عدالتی و پوچی دنیا را ایجاد می‌کند. تسبیح در این مرحله یاری‌بخش است؛ بدین معنا که در مواجهه با رنج و رابطه آنها با «الله» همچنان او را پاک از بی‌عدالتی و بی‌هدفی بدانیم. این‌گونه حل مسئله رنج، انگیزه حرکت، ظلم نشانه آزادی و مقدمه ورزیدگی خواهد شد. از دیگر سو رنج‌ها وسیله اتصال به خداوند هستند؛ چه در بعد یاری جستن برای دفع آن و چه در ابعاد بالاتری چون صبر، شکر و طلب (همان، ص ۱۸۷).

۶. تنهایی: آیت‌الله صفایی حائری با شاخص‌های بدیعی تنهایی را بازتعریف می‌کند و آن را محدود به خلا روابط اجتماعی نمی‌داند. معیار تنهایی اصیل، درمان‌ناپذیر و ناهماهنگ وجودی با نظام آفرینش است. تنهایی حقیقی وقتی رخ می‌دهد که فرد نسبت به خداوند سرکشی کند و زمانی وحشت‌زا خواهد شد که انسان در مسیر اطاعت خداوند و مورد حمایت او نباشد. فردی که به واسطه خودشناسی توحیدی استعداد و مسئولیت خود را بشناسد و واکنش متناسب با شناخت داشته باشد احساس تنهایی نمی‌کند. وجود انسان بزرگ‌تر از زندگی می‌باشد و این امر راز تنهایی است. تنهایی با شادی‌های سطحی، رنگارنگی، فعالیت زیاد، عیاشی، تخدیر و خودکشی رفع نمی‌شود، درمان تنهایی رشد است (همان، ص ۳۲).

۷. مرگ: مرگ‌شناسی در مواجهه انسان با زندگی مؤثر است. از آنجاکه در بینش اسلامی مرگ مخلوق است: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَوَةَ»^۱ پس از جنس وجود است. اگر انسان با مرگ متولد شود پس در محدوده دنیا نمی‌ماند؛ از این رو ادامه حیات مهم و عزیز می‌شود؛ همچنین از استعدادهای ویژه انسانی می‌توان به استمرار او پی برد.

اگر دنیا آغاز و پایان زندگی بود، ما نیازی به این استعدادها نداشتیم؛ همچنین از ترکیب‌شناسی به استمرار می‌رسیم و نیاز، قدر و فطرت ما ضرورت حرکت بی‌نهایت را پدید می‌آورند (صفایی حائری، ۱۴۰۱، ص ۲۲). این نوع فرجام‌شناسی در روابط بین فردی و کاهش برخی اختلالات اثربخش است. افرادی که در اثر ناامنی نسبت به محبت دیگران یا سایر وابستگی‌ها مبتلا به اضطراب و افسردگی شدند؛ اگر مورد بررسی قرار گیرند، به این آگاهی دست می‌یابند که آنها از مرگ و نابودی هراس دارند. اگر مرگ حل شود، ضعف‌ها و اضطراب‌ها حل می‌شوند (همان، ص ۱۶۸).

۸. آرامش: آیت‌الله صفایی حائری از زاویه هستی‌شناسی اسلامی عوامل آرامش‌زدا و آرامش‌بخش را معرفی و با نگاه آسیب‌شناسانه دو عامل آرامش‌زدای بی‌عدالتی و بی‌هدفی را در خطای شناختی جستجو می‌کند. برخی تفاوت و تبعیض را بی‌عدالتی و ناشی از بی‌هدفی در آفرینش می‌دانند؛ از این رو ایشان تحلیل شناختی ارائه می‌کند: امکانات و استعدادها ملاک افتخار نیست. ملاک، دستاوردها براساس دارایی‌ها و جهت‌گیری است. انسان‌ها در سرمایه‌ها با هم تفاوت دارند، اما در قدرت مدیریت برابرند. مطابق با حکمت، گوناگونی به علت نیازهای مختلف لازم است؛ همچنین از هرکس به اندازه داشته‌ها می‌پرسند (همان، ص ۳۰). سومین عامل آرامش‌زدا تکیه‌گاه متزلزل، یعنی تکیه بر امکانات مادی و فردی است؛ زیرا آنها همیشه در معرض حذف یا آسیب هستند.

چهارمین عامل را می‌توان در خداپنداره افراد جستجو کرد. فردی که خدا را با قهر می‌شناسد معاد را انتقام می‌داند. دین عاطفی و سنتی دارد، جبراندیش است، جهان را پوچ می‌پندارد، رنج را لجبازی و ستم خدا می‌داند نه محرک رشد و دچار نفرت و شک خواهد شد. در مقابل درک عدالت و هدفمندی جریان زندگی، پذیرش فناپذیری مادیات و روابط بشری و اجتناب از سرمایه‌گذاری روان‌شناختی بر آنها، اصلاح خداپنداره و بهره‌گیری از مثلث دعا، والدین و معاشرت آرامش‌آفرین خواهد بود. در جمع‌بندی می‌توان گفت که خداپنداره و هستی‌پنداره واسطه کسب آرامش، معنایابی و کیفیت آن می‌باشند.

۳. روش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف از نوع بنیادی و براساس ماهیت تحقیق از نوع ترکیبی مبتنی بر آمیختگی تحلیل محتوای قیاسی استقرایی بود.

آثار آیت‌الله صفایی حائری با تحلیل محتوای قیاسی و از زاویه معنادرمانی به صورت دقیق مطالعه و براساس آن مؤلفه‌های ناظر به ابعاد معنادرمانی شناسایی شد. واحد تحلیل داده‌ها از نوع تحلیل مضمون بود. داده‌ها در یک فرایند کدگذاری منظم در طبقات جای‌گذاری شدند. با توجه به دیدگاه‌های بدیع آیت‌الله صفایی حائری از روش استقرائی نیز استفاده شد. پس طبقات جدید تشکیل و پس از بررسی نهایی و اعمال نظر اصلاحی متخصصان روان‌شناسی و علوم اسلامی، مؤلفه‌های معنادرمانی و بسته آموزشی مبتنی بر آن تدوین شد. جامعه آماری همه آثار مکتوب آیت‌الله صفایی حائری بود. نمونه، هفت جلد از آثار ایشان (رشد، مسئولیت‌وسازندگی، انسان در دو فصل، حرکت، صراط، نامه‌های بلوغ و عوامل رشد، رکود و انحطاط) و کتاب اندیشه‌های پنهان که نگاه سیستمی به آثار ایشان دارد به صورت هدفمند انتخاب شد. اعتباریابی بسته معنادرمانی در دو مرحله انجام شد؛ مرحله اول، ضریب پایایی کدگذاری (کاپا) با رقم $0/78$ در محدوده خوب تعیین شد. مرحله دوم جهت به دست آوردن شاخص نسبت روایی محتوا از دیدگاه یازده تن اساتید روان‌شناسی و علوم اسلامی استفاده شد. ضریب یادشده برای کلیه تکالیف بالای $0/63$ به دست آمد و 22 فعالیت حذف شد. بسته آموزشی معنادرمانی حاضر در نُه جلسه 90 دقیقه‌ای به صورت خلاقانه و براساس روش‌های مداخلاتی معنادرمانی تنظیم شد.

۴. یافته‌ها

آیت‌الله صفایی حائری زمینه‌های معنایی را وسعت می‌بخشد و هشت طبقه اصلی را معرفی می‌کند: ۱. استعداد؛ ۲. حرکت؛ ۳. درک ترکیب؛ ۴. درک وضعیت؛ ۵. مرگ؛ ۶. تنهایی؛ ۷. رنج و ۸. آرامش.

جدول ۱: تحلیل محتوای آثار آیت‌الله صفایی حائری

ردیف	نام طبقه	تعریف	مثال	کد
۱	استعداد	سرمایه و قابلیت انسان	سرمایه‌های اختصاصی انسان: اختیار، آزادی، تدبیر، فکر، عقل، قلب، روح، وجدان، فرقان. ضرورت استعدادسنجی: الف) دستیابی به فراروندگی از جسم؛ ب) تعیین هدف به گونه‌ای که اسراف و رکود رخ ندهد؛ ج) تعیین جهت اهداف؛ د) هویت‌یابی و خودآگاهی؛ ه) جهان‌آگاهی؛ و) معادآگاهی. نتیجه شکوفایی استعداد: ظهور انسانیت به واسطه فراروندگی از جسم و مدیریت آن معرفی دو دسته استعداد: الف) تفکر و عقل: در مواجهه با یک مسئله، تفکر راه‌ها و اهداف ممکن را نشان می‌دهد و عقل بر آن دو نظارت و سنجش دارد. معیار سنجش عقل، رشد است. هر چیز که رشد را تأمین کند خوب دانسته می‌شود. ب) انتخاب و آزادی: ضرورت آزادی: ۱. برای رشد باید تعصب، عادت و تقلید را انتخاب نکرد و از آنها آزاد شد. ۲. برای شناخت و انجام مسئولیت. ابزار آزادی: الف) کنجکاوی: عامل تجمع شناخت‌ها؛ ب) حقیقت‌طلبی: عامل کنترل شناخت. راه رسیدن به آزادی: ۱. عشقی که از غریزه‌ها نیرومندتر باشد؛ ۲. شناخت انسان؛ ۳. ملاک‌های عقلانی؛ ۴. تذکرات ششگانه قرآن درباره استعدادهای انسان، هستی‌شناسی، خداشناسی، دشمن‌شناسی، مرگ و رنج. نوع ویژه‌ای از آزادی: آزادی از آزادی به معنای سنجش دقیق در هر رویدادی تا صرفاً انتخاب در مسیر الله داشته باشیم.	۱
۲	درک ترکیب	خودآگاهی و درک کیفیت و هماهنگی استعدادهای	ضوابط حرکت: الف) برنامه‌ریزی به گونه‌ای که با وجود انسان و خلقت هماهنگ باشد؛ ب) التزام به وحی. انواع حرکت: پس‌رفت: حرکت به سمت کمتر از ارزش انسان. تنوع: حرکت در سطح وضعیت فعلی خود. رشد: حرکت به سمت الله. افق‌های حرکت: رشد توحیدی. پرتگاه‌های حرکت: ۱. روابط بین‌فردی؛ ۲. رابطه با خود؛ ۳. لذت‌محوری؛ ۴. کم‌خواهی معنوی؛ ۵. عادت‌ها؛ ۶. متافیزیک؛ ۷. بیماری‌هایی مانند شک و پوچی. تسهیل‌گر حرکت: ایمان به خدا و حضور مؤمنان.	۲
۳	پوچی	به بن‌بست رسیدن استعداد	زمینه‌های بروز پوچی: ۱. نداشتن هویت سالم؛ ۲. تمرکز صرف بر جسم؛ ۳. اهداف کوچک؛ ۴. تناسب نداشتن هدف با وسیله؛ ۵. غلبه هیجانات منفی. انواع پوچی: ۱. اصل: این نوع پوچی هدف‌محور است، لذا به دو علت تعیین اهداف پایین یا نرسیدن به اهداف بزرگ روی می‌دهد. ۲. کاذب: این نوع پوچی در اثر تلقین، تقلید، عنوان و شهرت است. انواع واکنش در شرایط پوچی: ۱. قانون‌گریزی و ناهنجاری؛ ۲. خودکشی؛ ۳. دم‌غنیمی. روش‌های برون‌رفت از پوچی: ۱. رشد؛ ۲. آرمان الهی؛ ۳. تنظیم‌گری معیار؛ ۴. درک رابطه طولی: جهان، انسان، خدا.	۳
۴	درک وضعیت	درک موقعیت دنیوی، امروز و فردا به واسطه خودآگاهی	در وضعیت‌شناسی خود درک می‌کنیم: بدون اختیار و با امکاناتی به زندگی آمدم و از زندگی می‌رویم. پس محکومیم حتی به اینکه مختار و آزاد باشیم؛ همچنین حاکمی داریم و می‌فهمیم استعداد و امکانات مسئولیت‌ساز است نه عامل تفاخر. زیرساخت‌های مسئولیت: ۱. خداوند حکیم است. پس اعطای استعدادهای هدفمند است و بازدهی می‌خواهد؛ در نتیجه هرکس بیشتر دارد مسئولیتش افزون‌تر است. ۲. تداوم حیات و پاسخگویی ما از دارایی‌ها که در چه مسیری و با چه هدفی صرف شده است.	۴

			راه تشخیص مسئولیت: ۱. آزادی از اسارت هوا و هوس به واسطه شناخت عظمت انسان، هستی و خداوند؛ ۲. سنجش با ابزار عقل؛ ۳. مشورت؛ ۴. ملاک اهمیت و ضرورت؛ ۵. هستی پنداشت؛ ۶. عشق توحیدی؛ ۷. خودپنداشت؛ ۸. ایمان توحیدی.
۵	رنج	احساس حاصل از تجربه موانع و بن‌بست‌ها	متشأ رنج: ۱. خود، دیگران و زمانه ۲. عدم درک تفاوت‌های فردی؛ ۳. رشد ناهماهنگ. دستاورد رنج: ۱. تقویت این نگرش که دنیا خوابگاه و مجال خوش‌گذرانی نیست؛ همچنین به دلیل اینکه پاگیر دنیا نباشیم زیر پای ما را داغ می‌کنند. ۲. عامل رشد: لازمه رشد و حرکت وجود حریف و ورزیدگی است؛ ۳. خودیابی زیرا رنج‌ها شاهدان کیفیت وجود من هستند و این چنین مرا به خودم نشان دهند؛ ۴. خودشکوفایی؛ ۵. آزادی؛ ۶. آزادی از آزادی؛ ۷. خدایابی؛ ۸. هستی‌شناسی. واکنش کاربردی به رنج: ۱. تجربه‌نگری؛ ۲. نگاه از بالا؛ ۳. مدیریت رویداد؛ ۴. خودتنظیم‌گری. رهایی از رنج: ۱. تقویت معنویت توحیدی؛ ۲. استفاده از معیارهای توحیدی در مناسبات؛ ۳. درک قدر انسان؛ ۴. دعا؛ ۵. تکریم والدین و روابط بین‌فردی غنی.
۶	تنهایی	احساس درونی غربت که به حضور و عدم حضور دیگران وابسته نیست	تنهایی مخرب: این نوع تنهایی حاصل انفکاک از توحید است. راز تنهایی: وجود انسان از حیات مادی بزرگ‌تر است. پس دنیا برای او کافی نیست. واکنش مثبت به تنهایی: ۱. دعا؛ ۲. تلاش هدفمند و برنامه‌محور؛ ۳. رشد و خودیابی. واکنش منفی به تنهایی: خودکشی. کارکرد تنهایی: فرصت فراشناخت و بازاندیشی.
۷	مرگ	انتقال و استمرار	تعریف مرگ: انتقال، امتداد تولد و آغاز است. امر عدمی نیست بلکه مخلوق خداوند است. ضرورت مرگ‌آگاهی: میل به جاودانگی و حرکت برای آن. کارکرد مرگ‌آگاهی: ۱. آینده داشتن؛ ۲. آزادی. انواع مرگ: نوع مرگ به انتخاب ما وابسته است و از ورای پاسخ به سؤالاتی از چرایی مرگ، اثرگذاری مرگ و چگونگی زندگی مشخص می‌شود. معیار مرگ و زندگی: تشخیص اهمیت‌ها و ضرورت‌ها با محوریت رشد توحیدی به واسطه نقش آفرینی عقل.
۸	آرامش	احساس درونی اطمینان خاطر	راه دستیابی به آرامش: ۱. محاسبه سود و زیان؛ ۲. تکیه‌گاه مطمئن؛ ۳. خداپنداشت؛ ۴. دنیاپنداشت؛ ۵. عشق توحیدمحور؛ ۶. فهم عدالت؛ ۷. درک حکمت؛ ۸. دعا؛ ۹. نحوه مواجهه با رویداد.

جدول ۲: تشریح مداخله معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری

جلسه	عنوان	هدف مداخله	محتوای جلسه
جلسه ورودی	معارفه، واکاوی مشکل اعضا	- آشنایی اعضا با یکدیگر - آشنایی با مفهوم معنا و معنادرمانی	- گفتگوی گروهی و نمایش فیلم در موضوع معنا و معنادرمانی - بیان تجربه زیسته از چالش‌های زندگی
جلسه اول	استعداد	- آشنایی با ضرورت استعدادسنجی و نتایج آن - آشنایی با انواع استعدادهای اختصاصی انسان	- نمایش فیلم، داستان‌خوانی و گفتگوی سقراطی با موضوع استعدادهای اختصاصی انسان - تبیین و نمایش فیلم با موضوع استعدادهای اختصاصی انسان
جلسه دوم	درک ترکیب	- آشنایی با چیستی، ضرورت، ضوابط حرکت - شناخت انواع، ابعاد و افق‌های حرکت - آشنایی با نتیجه و پرتگاه‌های حرکت - شناخت چیستی و ضرورت رشد - درک تفاوت رشد و تکامل	- دوره جلسه قبل با تماشای یک فیلم - گفتگو با موضوع ضرورت، ضوابط، عوامل و انواع حرکت - تکمیل جدول درباره موضوع ابعاد و افق‌های حرکت - تحلیل گراف پرتگاه‌های حرکت
جلسه سوم	پوچی	- شناخت پوچی و انواع آن - آشنایی با زمینه‌های بروز پوچی - بررسی انواع واکنش به پوچی - درک تفاوت احساس پوچی، عبث و عجز - آشنایی با روش‌های برون‌رفت از پوچی	- داستان‌خوانی و گفتگو با هدف شناخت و کشف زمینه‌های پوچی - توضیح انواع پوچی و بیان تجارب زیسته دانش‌آموزان - گفتگو با محوریت انواع واکنش به پوچی - توضیح تفاوت پوچی، عبث و عجز - گفتگو با موضوع روش‌های برون‌رفت از پوچی
جلسه چهارم	درک وضعیت	- کسب شناخت کلی نسبت به وضعیت انسان - آشنایی با تعریف و زبرساخت مسئولیت - شناخت راه تشخیص مسئولیت	- نمایش فیلم و گفتگو با محوریت تشکیل یک نمای کلی از وضع انسان - نمایش فیلم و گفتگو موضوع جبر و آزادی - نمایش فیلم و گفتگو درباره تعریف مسئولیت و زبرساخت‌های آن - بازی راه تشخیص مسئولیت من
جلسه پنجم	رنج	- آشنایی با چیستی و منشأ رنج - گفتگو با محوریت دستاوردهای رنج - آموزش تبیینی با موضوع واکنش کاربردی به رنج - شناخت روش‌های رهایی از رنج	- تحلیل تصویر با هدف رسیدن به کشف معنا و منشأ رنج - نمایش فیلم و گفتگو با هدف استخراج دستاوردهای رنج - نمایش فیلم و گفتگو و بازی با محوریت واکنش کاربردی به رنج و رهایی از رنج
جلسه ششم	تنهایی	- شناخت چیستی تنهایی و نوع مثبت آن - آشنایی با راز تنهایی، انواع واکنش به آن - درک کارکردهای تنهایی	- گفتگو درباره معنا و کشف راز تنهایی - نمایش فیلم و گفتگو با محوریت راز تنهایی و واکنش مثبت به آن - ایفای نقش با موضوع واکنش منفی به تنهایی، کارکرد آن و اتخاذ موضع قهرمانانه در

جلسه هفتم	مرگ	شناخت تعریف و کارکرد مرگ - آشنایی با انواع مرگ - آشنایی با معیار مرگ و زندگی	تنهایی - نمایش فیلم و گفتگو با هدف رسیدن به شناختی از مرگ - تحلیل حدیث برای دست یافتن به کارکرد مرگ آگاهی - نمایش فیلم و گفتگو با محور انواع و معیار مرگ
جلسه هشتم	آرامش	- آشنایی با تعریف و معیار آرامش - شناخت ابزارهای رسیدن به آرامش - شناخت کارکردها و پرتگاه‌های عشق - شناخت عدالت و حکمت - درک جایگاه دعا	- گفتگو با هدف رسیدن به تعریف، معیارها و ابزارهای آرامش - نمایش فیلم و گفتگو با موضوع محوریت عدالت و حکمت - سخنرانی با موضوع عشق و پرتگاه آن - تحلیل تصویر و توضیح مبحث دعا - بازی به‌عنوان جمع‌بندی جلسه
جلسه نهم	اختتامیه	جمع‌بندی	

۵. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تدوین و اعتباریابی بسته آموزشی معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری اجرا شد. مقایسه میان ابعاد معنادرمانی در دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری با روش‌های مداخلاتی موجود نشان داد ابعاد معنادرمانی در دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری بسیار دقیق و گسترده است. ذیل مفهوم استعداد و استناداری به نام بلوغ (متفاوت با بلوغ متداول) بر نقش بارز و منطقی انسان در سیر سرنوشت اشاره می‌شود. پس با اراده و آزادی در دیدگاه ملاصدرا (حاتمی، ۱۳۸۴، ص ۱۹۰؛ جان‌بزرگی، ۱۳۹۸، ص ۴۸؛ شریفی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۳۹) و با عقل در نظریه (جان‌بزرگی، ۱۳۹۸، ص ۶۵) همسو است. حرکت در ادبیات آیت‌الله صفایی حائری با نظریه ملاصدرا (حاتمی، ۱۳۸۴، ص ۱۶۸؛ اخوت، ۱۳۹۴، ص ۲۲۶ و جان‌بزرگی، ۱۳۹۸، ص ۵۲۸) قرابت دارد. مؤلفه وضعیت با مسئولیت (شریفی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۲۴۰؛ جان‌بزرگی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۵۴۷ و ۵۵۷) همسو است. باور به هدفمندی آفرینش به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های آرامش بخش با مطالعه شریفی‌نیا (۱۳۹۲، ص ۲۳۹) قرابت دارد؛ درحالی‌که نیازهای انسان ذیل مفهوم ترکیب و آزادی ذیل استعداد در دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری با نیازشناسی و آزادی مورد نظر (گلاس، ۱۳۹۸، ص ۵۰ و ۶۰ و ۶۵) و با آزادی (فروم، ۱۳۸۵، ص ۱۱) متفاوت و مفهوم رشد از رشد و خودشکوفایی راجرز (زرشناس، ۱۳۸۷، ص ۱۰۰) متمایز است. آیت‌الله صفایی حائری منبع حرکت را ترکیب ویژه انسان در مسیر رشد می‌داند و رشد به معنای زندگی بر مدار معاد و با رشد در روان‌شناسی رایج متفاوت است؛ درحالی‌که در نگاه آدلری‌ها احساس حقارتی که ریشه در مقایسه میان‌فردی دارد انگیزه حرکت به سمت کمال قلمداد می‌شود، اما کمال مدنظر او کامل شدن به شیوه‌ای است که عقاید خیالی برای ما ترسیم می‌کند. او بهترین تجسم این خیال را مفهوم خدا می‌داند (شولتز و شولتز، ۲۰۰۵، ص ۱۴۹). دستیابی به آرامش در مداخلات رایج با روش‌های محدودی چون والایش در روان‌کاوی، ارضای نیاز در وجودگرایان (همان، ص ۶۷ و ۳۴۷) یا بررسی افکار در روان‌شناسی مثبت (سلیگمن، ۱۳۹۹، ص ۱۲۶) قابل دستیابی است؛ درحالی‌که در معنادرمانی تدوین‌شده، فعال شدن بعد شناختی به‌واسطه استعداد تفکر و تعقل در گستره هستی و درک عدالت و هدفمندی دنیا آرامش‌آفرین است. همچنین اتصال با پروردگار، اسناد رویدادها به نفع حکیمانه و عادلانه بودن رویدادها و کسب تجربه، عدم تکیه بر امکانات دنیا و قدرت خود، انتخاب عادلانه دوست‌داشتنی‌ها با احتساب سود و زیان آنها از دیگر روش‌های نیل به آرامش می‌باشد. تشخیص مسئولیت یک سؤال جدی و تعیین مرز آن با پنداره‌ها و خطاهای شناختی ضروری است. پس معنادرمانی تدوین‌شده سنجه‌هایی را در اختیار مراجع قرار می‌دهد، مانند: ایمان، عشق، خودپنداشت، هستی‌پنداشت، اهمیت، آزادی، استعداد عقل و مشورت. همچنین این سازه با اختیار و آزادی و عدالت رابطه طرفینی دارد. از آنجاکه زندگی با مرگ تمام نمی‌شود تعقل‌گونه است که تمام شئون حیات دنیایی خود را متناسب با ادامه حیات تنظیم کنیم. این خودتنظیمی موجب حرکت بر مدار معاد می‌شود؛ درحالی‌که در نظریات رایج مانند سلیگمن (عبدالکریمی نطنزی، شاهنده و توکلی‌پور، ۱۴۰۰، ص ۸۹) به‌دلیل اینکه مرگ پایان زندگی است انسان‌ها باید به اوج بهره‌وری و شادی برسند. در دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری مداخلات برون‌رفت از پوچی ذیل توحید و با توجه به تفاوت‌های فردی برنامه‌ریزی می‌شود. یکی از مبنایی‌ترین مداخلات فعال کردن فاز رشد در مراجع است و «تنهایی» یکی از عمده مسائل بشر از آغاز تاکنون بوده است. معیار تنهایی جمعیت نیست بلکه رشد است.

چرایی رنج سؤال مشترک ذهن انسان‌ها فارغ از سن و جنسیت می‌باشد. عدم درک تفاوت‌های فردی، رشد الگوهای نظری موجود تا حدی می‌تواند چرایی رنج، تنهایی و مرگ را تبیین کنند و راه‌هایی را جهت مدیریت آنها پیشنهاد دهند؛ اما نمی‌توانند به‌طور کامل تمام ابعاد خلأ معنا را پوشش دهند؛ زیرا برخی از این الگوها یا مشکل ساختاری در طراحی بسته درمانی دارند یا معنا را فارغ از بعد معنویت توحیدی فرضیه‌پردازی می‌کنند.

با توجه به آنچه بیان شد، می‌توان دریافت بسته معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری فارغ از وجه ایدئولوژیک دانستن آن، روش و محتوایی کاربردی جهت پیشگیری و درمان برخی آسیب‌های روان‌شناختی و نیز رشد توحیدی مراجعان خواهد بود.

از محدودیت‌های تحقیق می‌توان به نایاب بودن پژوهش جهت استخراج مؤلفه‌های معنادرمانی در آثار آیت‌الله صفایی حائری اشاره کرد. براساس دستاورد تحقیق بسته آموزشی معنادرمانی مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله صفایی حائری می‌تواند روش و محتوایی کارآمد جهت تألیف کتب درسی و حل مسائل نوجوانان باشد؛ همچنین این بسته به

لحاظ صبغه اندیشگانی مبتنی بر توحید می‌تواند آغازگر پژوهش‌های آتی جهت بررسی اثربخشی بسته بر متغیرهای گوناگون مانند هویت دینی، سلامت معنوی انواع خودکارآمدی و افسردگی نیز باشد. از آنجا که امکان اختیار و انتخاب کردن برای تصمیم‌گیری ضرورت دارد و بر انسان و نوع وضعیت او بنا شده است، در اتخاذ روش‌های تربیتی مدیریتی لازم است استعداد اختیار و تعقل را در نظر داشت و بر آن اساس برنامه‌ریزی کرد.

این مقاله تعارض منافع ندارد.

منابع

۱. ابوالمعالی، خدیجه و فاطمه سادات آل یاسین. (۱۳۹۵). «بررسی معنای زندگی از دیدگاه امام علی و مقایسه آن با دیدگاه ویکتور فرانکل». علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۴(۶): ۸۵-۱۰۶.
۲. اخوت، احمدرضا. (۱۳۹۴). معناشناسی رشد. تهران: قرآن و اهل بیت نبوت.
۳. اسکندری، اعلاءالدین. (۱۴۰۱). اندیشه‌های پنهان. قم: لیلہ القدر.
۴. اصغری مهر، فاطمه صغری؛ اسماعیل آذر، امیر و ساره زیرک. (۱۴۰۱). «مثبت‌گرایی و شادمانی از دیدگاه مولوی و سلیگمن». پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۰(۳۹): ۲۳-۴۴.
۵. امیرزاده، رضا. (۱۴۰۱). «آموزش تربیت محور قرآن کریم بر پایه اندیشه‌های استاد صفایی حائری». پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ۲(۳): ۴۲-۵۷.
۶. اوصیاء، سید میلاد. (۱۳۹۹). جلسه نقد و بررسی در دانشگاه تهران.
۷. براز، فرنگیس؛ ساطع، نفیسه و حسین فلسفی. (۱۴۰۲). «از رویکرد معنادرمانی تا اندیشه سعاد‌گرای فارابی» متافیزیک، ۱۱۵(پیاپی ۳۵): ۳۹-۵۳.
۸. پارگامنت، کنث آی. (۱۴۰۰). روان‌درمانگری یکپارچه معنوی. ترجمه علیرضا ظهیرالدین، مسعود جان‌بزرگی و رضا کریم‌زاده نعیم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۹. پورکمالی، طاهره و زهرا محمدنیا. (۱۴۰۱). «اثربخشی مشاوره گروهی مبتنی بر رویکرد معنادرمانی بر مسئولیت‌پذیری و اشتیاق شغلی کارمندان». دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد، ۶۵(۲): ۲۴۷-۲۶۱.
۱۰. جان‌بزرگی، مسعود. (۱۳۹۸). درمان چندبعدی معنوی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۱. جان‌بزرگی، مسعود؛ هراتیان، عباسعلی؛ خطیب، سیدمهدی؛ ترکاشوند، جواد؛ زارعی توپخانه، محمد؛ شجاعی، محمدصادق؛ آزادی، محمود و محمود اصفهانیان. (۱۴۰۲). روان‌شناسی شخصیت. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۲. جلیلی کیا، علی اصغر و ثابت‌ایمانی، محبوبه. (۱۴۰۰). «بررسی رابطه بین دین‌داری، آخرت‌نگری و مسئولیت‌پذیری با سلامت روان دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم (شهر نیشابور)». اسلام و پژوهش‌های روان‌شناسی، ۷(۲ پیاپی ۱۶): ۱۱۷-۱۴۰.
۱۳. جعفری، زهرا؛ حیدری نوری، رضا و هومن نامور. (۱۴۰۱). «اثربخشی معنا و هدفمندی در روان‌شناسی مثبت‌گرا از نظر سلیگمن و تطبیق آن با اشعار عطار». دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد واحد سنجند، ۱۴(۵۱): ۶۹-۹۴.
۱۴. جولائیها، ناهید؛ جان‌بزرگی، مسعود؛ علیپور، احمد و عباس پسندیده. (۱۴۰۰). «مقایسه میزان اثربخشی فرزندپروری چندبعدی معنوی خداسو و فرزندپروری مثبت بر حرمت خود، خودکارآمدی و خود مهارگری کودکان دارای والدین پراسترس». تحقیقات علوم رفتاری، ۱۹(۲): ۲۷۶-۲۹۲.
۱۵. حاتمی، محمدرضا. (۱۳۸۴). معمای روان‌شناسی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۶. حسینی، سیدمحمدعلی. (۱۴۰۲). «نقد نظریه معنادرمانی ویکتور امیل فرانکل براساس آموزه‌های قرآنی». رساله دکتری، جامعه المصطفی العالمیه.
۱۷. خطیب، سیدمهدی؛ آذربایجانی، مسعود؛ پسندیده، عباس؛ جان‌بزرگی، مسعود و سیدکاظم رسول‌زاده طباطبایی. (۱۴۰۱). «تدوین الگوی مفهومی مقابله دینی با استرس براساس قرآن کریم: نظریه داده‌بنیاد». روان‌شناسی فرهنگی، ۶(۱): ۴۶-۷۵.
۱۸. دریکوند، محمد و عاطفه دژپسند. (۱۴۰۰). «مقایسه فلسفه رنج از دیدگاه قرآن و پارادایم معنادرمانی». روان‌شناسی اسلامی، ۴(۱): ۲۹-۴۸.

۱۹. رحیمی یگانه، زهرا و محمدحسین شریفی نیا. (۱۴۰۱). «اصول و فنون مدیریت رفتارهای معنوی فرزندان با رویکرد یکپارچه توحیدی». چکیده مقالات کنفرانس بین المللی خانواده و تربیت معنوی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه مؤسسه خانواده اسلامی و تربیت معنوی (خاتم)، ص ۷۲.
۲۰. زرشناس، شهریار. (۱۳۸۷). روان شناسی مدرن و حقیقت فراموش شده انسان. تهران: کتاب صبح.
۲۱. سلیگمن، مارتین. ای. پی. (۱۳۹۹). کودک خوش بین. ترجمه فروزنده داورپناه، چ ۷، تهران: رشد.
۲۲. سلیمانی امیری، عسگر و احمد محمدی احمدآبادی. (۱۳۹۹). «نقش بندگی در معناداری زندگی». معرفت فلسفی، ۱۸ (۲ پیاپی ۷۰): ۱۳۱-۱۴۸.
۲۳. شریفی نیا، محمدحسین. (۱۳۹۲). الگوهای روان درمانی یکپارچه. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۴. شولتز، دوان و سیدنی الن شولتز. (۲۰۰۵). نظریه های شخصیت. ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: ویرایش.
۲۵. صادقی، زهره؛ صفاری نیا، مجید؛ سهرابی، فرامرز و علی پور، احمد (۱۳۹۶)، «اثربخشی معنادرمانی بر کاهش افسردگی زن های آسیب دیده از عهده شکنی همسران»، روان شناسی کاربردی، س ۱۱، ش ۳ (پیاپی ۴۳)، ص ۳۱۵-۳۳۲.
۲۶. صفایی حائری، علی (۱۴۰۱)، صراط. قم: لیلہ القدر.
۲۷. _____ (۱۴۰۱)، رشد. قم: لیلہ القدر.
۲۸. _____ (۱۴۰۱)، حرکت. قم: لیلہ القدر.
۲۹. _____ (۱۴۰۱)، انسان در دوفصل. قم: لیلہ القدر.
۳۰. _____ (۱۴۰۱)، مسئولیت و سازندگی. قم: لیلہ القدر.
۳۱. _____ (۱۴۰۱)، نامه های بلوغ. قم: لیلہ القدر.
۳۲. _____ (۱۴۰۱)، عوامل رشد، رکود و انحطاط. قم: لیلہ القدر.
۳۳. صیاد شیرازی، مریم و مینا شمس الاحراری. (۱۴۰۱). «بررسی ارتباط پابندی مذهبی با راهبردهای مقابله ای زنان دارای تجارب نامطلوب دوران کودکی». چکیده مقالات کنفرانس بین المللی خانواده و تربیت معنوی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه مؤسسه خانواده اسلامی و تربیت معنوی (خاتم)، ص ۶۳-۶۴.
۳۴. طهماسبی پور، نجف. (۱۳۹۹). «معنادرمانی، از نظریه تا عمل از دیدگاه فرانکل». پژوهش های هستی شناختی، ۹ (۱۸): ۴۹۹-۵۲۲.
۳۵. عبدالکریمی نطنزی، مرضیه؛ شاهنده، مریم و محمد توکلی پور. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی دیدگاه های امام سجاد (علیه السلام) و مارتین سلیگمن درباره ترس از مرگ». پژوهش های روان شناسی اسلامی، ۴ (۱): ۸۹-۱۰۷.
۳۶. عسگرپور، ناصر. (۱۴۰۲). «تأثیر معنادرمانی در کاهش ابعاد اضطراب و افسردگی دختران مقطع دبیرستان». سلامت روان در مدرسه، ۱ (۴): ۲۴-۳۰.
۳۷. فرانکل، ویکتور. (۱۹۹۵). انسان در جستجوی معنا. ترجمه مهین میلانی و نهضت صالحیان (۱۳۹۹)، تهران: لیوسا.
۳۸. فروم، اریک. (۱۳۸۵). گریز از آزادی. ترجمه عزت الله فولادوند، تهران: مروارید.
۳۹. کرامتی دولت سرا، مریم. (۱۴۰۲). «بررسی اثربخشی آموزش مبتنی بر نظریه معنادرمانی بر انگیزش تحصیلی، هوش عاطفی و نشخوار فکری در دانشجویان دختر دانشگاه فرهنگیان». پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فرهنگیان.
۴۰. کرمی، حسن و سیدمحمد مهدی نبویان. (۱۴۰۰). «تجرب و جاودانگی نفس در اندیشه صدرالمتألهین و ارتباط آن با معناداری زندگی». معرفت فلسفی، ۱۹ (۲ پیاپی ۷۴): ۷۳-۹۰.
۴۱. کری، جرال. (۱۳۸۷). نظریه و کاربرست مشاوره و روان درمانی. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ارسباران.
۴۲. کریمی، عبدالقاسم. (۱۴۰۱). «راهکارهای عینیت بخشی به معنای زندگی از دیدگاه دکتر فرانکل و علامه جعفری». اندیشه نوین دینی، ۱۸ (۷۱): ۱۳۹-۱۵۸.

۴۳. گرامی، غلامحسین و رقیه یزدانی چهاربرج. (۱۴۰۲). «باورهای مابعدالطبیعی در مکتب معنادرمانی فرانکل و ارزیابی آن براساس آرای علامه طباطبائی». اندیشه نوین دینی، ۱۹(۷۲): ۱۱۱-۱۳۰.
۴۴. گلاس، ویلیام. (۱۳۹۸). نظریه انتخاب. ترجمه مهرداد فیروزبخت، تهران: رسا.
۴۵. محبوب‌مقدم، هما. (۱۴۰۲). «اثربخشی معنادرمانی گروهی بر سبک‌های هویت و میزان مولفه‌های اضطرابی در دانش‌آموزان نوجوان (مقطع متوسطه دوم) با سطوح مختلف اضطرابی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور.
۴۶. محمدی‌هرندی، فاطمه. (۱۴۰۰). «پی‌جویی مؤلفه‌های معنادرمانی در نهج‌البلاغه». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
۴۷. مهدی‌پور، ربابه؛ بهشتی، سعید؛ شفیع‌آبادی، عبدالله و علی دلاور. (۱۳۹۷). «مقایسه اثربخشی آموزش گروهی روان‌شناسی مثبت‌گرای سلیگمن و رویکرد اسلامی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی بر افزایش شادکامی زنان شاغل متأهل». پژوهش‌های مشاوره، ۱۷(۶۶): ۳۲-۵۷.
۴۸. نعل‌بندی‌گوی‌آغاج، شهین و معصومه قنبرپور. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی دیدگاه قرآن با نظریات راجرز، مازلو و ویکتور فرانکل درباره تقویت اراده». پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، ۱۲(۲ پیاپی ۲۳): ۹۷-۱۲۰.
۴۹. واعظی، احمد و مهدی قائمی. (۱۳۹۳). «حقیقت مرگ، مرگ‌اندیشی و معنای زندگی». آیین حکمت، ۶(۲۰): ۱۵۵-۱۸۳.
۵۰. وکیلی، هادی. (۱۴۰۲). «بررسی تطبیقی شادی از منظر ابن‌عربی و سلیگمن». معنویت‌پژوهی اسلامی، ۲(۱ پیاپی ۳): ۹-۳۸.

References

51. Abdolkarimi Natanzi, M., Shahandeh, M., & Tavakkolipour, M. (2022). comparative study on Imam Sajad & Martin Seligman's viewpoints about the fear & death. *Islamic psychological researches*, 4(1), 89-107. [In Persian]
<https://ri.journals.miu.ac.ir/>
52. Abolmaali, Kh. & Alyasien, F. (2016). Comparing Imam Ali's & Victor Frankel's view on the meaning of life. *Islamic perspective on educational science*, 4(6), 85-105. [In Persian]
<https://doi.org/10.30497/edus.2016.58582>
53. Aguinaldo L, Guzman R. (2014) The effectiveness of logo-bibliotherapy on the depression of selected filipino suffering from myasthenia gravis. *Asian Journal of Natural & Applied Sciences*, 3(2), 31-9.
54. Amirzadeh, R. (2022). Teaching the Noble Quran Based on the Ideas of Safa'ii Haeri. *Islamic Education & Training*, 2(3), 42-57. [In Persian]
[DOI: 10.22034/riet.2022.11419.1117](https://doi.org/10.22034/riet.2022.11419.1117)
55. Asgharimehr, F., Ismail Azar, A., & Zirak, S. (2022). Positivism and happiness From the point of view of Rumi and Seligman. *Lyrical Literature Researches*, 20(39), 23-44. [In Persian]
[DOI: 10.22111/jllr.2021.35844.2813](https://doi.org/10.22111/jllr.2021.35844.2813)
56. Askarpour, N. (2024). The Effect of Meaning Therapy in Reducing the Dimensions of Anxiety and Depression in High School Girls. *JMHS*, 1(4): 24-30. [In Persian]
[DOI: 10.22034/JMHS.2024.445015.1014](https://doi.org/10.22034/JMHS.2024.445015.1014)
57. Baraz, F., Sate, N., & Falsafi, H. (2023). From the semantic therapy approach to Farabi's blissful thought. *Metaphysics*, Vol 15, 35(1), 39-53. [In Persian]
<https://doi.org/10.22108/mp.2023.132416.1383>
58. Burhani Putri, S. & Jannah, M. (2019). The effect of logotherapy on depression in breast cancer patients under chemotherapy. *WJRR*, 8(2), 30-32.

59. Corey, G. (2008). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*, Translated by: Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Arasbaran. [In Persian]
60. Daneshvarinasab, A.H. (2021), The Relationship between Religiosity and the Mental Health of the Prisoners on the verge of Being Released in Kerman and Yazd Prisons. *Pizhūhish dar dīn va salāmat*, 7(4), 19-33.
61. Derikvand, M., & Dezhpasand, A. (2021). A Comparative Study on the Philosophy of Suffering from the Perspective of the Quran and the Paradigm of Semantic Therapy. *Islamic Psychological Research*, 4(1), 29-48. [In Persian]
62. Eskandari, A. (2022). *hidden thoughts*. Qum: Qadr-āylat alL [In Persian]
<https://einsad.ir/>
63. Fan-Ko, S., Nien-Mu, C., YuChun, Y., Ming-Kung, W., Chi-Fa, H., Chien-Chih, Ch., Yung-Hsuan, L., & Chun-Ying, Ch. (2022). The effects of logotherapy on meaning in life, depression, hopelessness, and suicidal ideation, in patients with depression: An intervention study. *Perspectives in psychiatric care*, 58(4), 1891-1899.
64. Frankl, V. (1995). *Man's Search for Meaning*, translated by Milani & Salehian (2010), Tehran: Liosa. [In Persian]
65. Fromm, E. (2006). translated by Ezzatollah Foladvand, Tehran: Morvarid, *Freedom Escape from*. [In Persian]
66. Gan Yiqun, Zheng, Lei, Wang Yu, Li Wenju. (2018). An extension of the meaning making model using data from Chinese cancer patients: The moderating effect of resilience. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 10(5), 594-601
67. Gerami, G. H., & Yazdani, R. (2023). Metaphysical Beliefs in Frankel's Logotherapy School and its evaluation based on the opinions of Allameh Tabatabai (r). *Andishe-novine dini*, 19 (72), 111-130. [In Persian].
<https://andishe.maaref.ac.ir/article-1-2131-fa.html>
68. Glasser, W. (2019). translated by Mehrdad Firouzbakht, Tehran: R, *Choice Theoria*.saa.[In Persian]
69. Hatami, M. (2005). *The Mystery of Psychology*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
70. Hosseini, M.A. (2023). Critique of Victor Emil Frankl's theory of logo therapy based on –Quranic teachings, *PhD thesis, Al-Mustafa Al-Alamiyah Society*. [In Persian].
71. Jafari, Z., Heydari Nouri, R., & Namvar, H. (2022). The effectiveness of meaning and purpose in positive psychology from Seligman's perspective and its comparison with Attar's poems, Faculty of Humanities, *Sanandaj Azad University*, 14(51), 69-94. [In Persian].
72. Jalilikia, A., & Sabet Imani, M. (2021). Investigating The Relationship Between Religiosity, believe's the Resurrection and Responsibility with high school student's mental health in Neyshaboor City. *Islam & psychological research*, Vol 7, No 2(16), 117-140. [In Persian]
73. Janbozorgi, M. (2019). *Multidimensional Spiritual Therapy*, Qom: Seminary and University Research Center. [In Persian].
74. Janbozorgi, M., Haratian, A.A., Khatib, S.M., Torkashvand, J., Zarei Topkhaneh, M., Shojaei, M., Sadeq Azadi, M., & Isfahanian, M. (2023). *Personality Psychology*, Qom: Seminary and University Research Center. [In Persian].
75. Julaieha, N., Janbozorgi, M., Alipour, A., & Pasandideh, A. (2021). Comparison of the Effectiveness of GOD Oriented Multidimensional Spiritual Parenting and Positive Parenting Program on Self-Esteem, Self-Efficacy and Self- Control of Children with Stressed Parents. *Research in Behavioral Sciences*, 19(2), 276-292. [In Persian]
<https://dx.doi.org/10.29252/rbs.19.2.276>
76. Karami, H., & Nabavian, S.M.M. (2022). The incorporeity & immortality of the soul in the thought of Sadr al-Mutalahin and its relationship with the meaning of life. *Marifat falsafi*, vol 19, 2(74), 73-90. [In Persian].
<https://marefatfalsafi.nashriyat.ir/>

77. Karimi, A. Q. (2022). The Ways to Objectify the Meaning of Life from the Point of View of Dr. Frankel and Allameh Jaafari. *Andishe-novine dini*, 18 (71) :139-158. [In Persian].
<http://andishe.maaref.ac.ir/article-1-1917-fa.html>
78. Keramati-Dolat-Sara, M. (2013). Investigating the effectiveness of education based on logotherapy theory on academic motivation, emotional intelligence, and rumination in female students of Farhangian University, *Master's thesis, Farhangian University*. [In Persian]
79. Khatib, M., Pasandideh, A., & Rasoulzad Tabatabaee, K. (2022). The Conceptual model formulation of Religious Coping with Stress Based on the Holy Quran Teachings: a Grounded Theory. *Cultural Psychology*, 6(1), 46-75. [In Persian]
<https://doi.org/10.30487/jcp.2022.340257.1413>
80. Mahboub Moqadam, H. (2023). The effectiveness of group logo therapy on identity styles and the amount of anxiety components among adolescent students (second secondary stage) with different levels of anxiety. *Thesis of M.A Islamic psychology, Payame Noor University*. [In Persian]
81. Mahdipoor, R. Beheshti, S. Shafiabady, A. & Delavar, A. (2018). Determining the Effectiveness of the Group Education of Seligman's Positive Psychology and the Islamic Approach based on Quranic Teachings on Increasing the Happiness of Married Women. *QJCR*, 17 (66), 33-58. [In Persian]
<http://iranccounseling.ir/journal/article-1-812-fa.html>
82. Mishbahatul Marah Has, E., Tri Septiana, N., & Hertina, M. (2018). Logotherapy increase self-efficacy and improve blood pressure regulation in patients with hypertension. proceedings of the 9th international Nursing Conference, 206-214.
83. Mohamadi Harandi, F. (2022). Exploring the components of logotherapy in Nahj al-Balagha, *Master's thesis, University of Isfahan*. [In Persian]
84. Nalbandi gooyaghaj, Sh & Ghanbarpoor, M. (۲۰۲۲). A comparative study of the Qur'an's view with the theories of Rogers, Maslow & Victor Frankl about strengthening the will. *JIGS*, 12(2), 97-120. [In Persian]
<http://jigs.ir/fa/Article/39853>
85. Okhovat, A. (2015). Ma'nāshināsī-yi Rushd .Tehran: Quran & Ahlebayte Nabovat. [In Persian]
<https://quranahlebayt.ir>
86. Osia, S.M. (2021). A session of criticism at Tehran University. [In Persian]
87. Pargament, K.I. (2021). Integrated Spiritual Psychotherapy, translated by Alireza Zahir al-Din, Masoud Janbozorgchi and Reza Karimzadeh Naeem, Qom: *Hawza and Thought Research Center*. [In Persian]
88. Poorkamali, T., & Mohammadnia, Z. (2022). Effectiveness of Group Counseling Based on the Logo Therapy Approach on the Responsibility and Job Engagement of the Employees. *Mashad university of medical sciences*, 65(2), 754-768. [In Persian]
<https://doi.org/10.22038/mjms.2022.23336>
89. Rahimi Yeganeh, Z. & Sharifinia, M.H. (2022), Principles and techniques of managing children's spiritual behaviors with an integrated monotheistic approach. Abstract of the papers of the International *Conference on Family and Spiritual Education, Research Institute of the Islamic Family and Spiritual Education Institute (Khatam)*, p. 72. [In Persian]
90. Sadeghi, Z., Saffarinia, M., Sohrabi, F. & Alipour, A. (2017). Effectiveness of Logo Therapy on reduction of depression of women affected by infidelity. *Applied Psychology*, Vol.11, No3(43), 315-332. [In Persian]

91. Haeri, ASafaei . (2022) , Nāmih-hāyi Bulūgh. Qadr-Qom: Laylat al , [In Persian]
<https://einsad.ir/>
92. Haeri, ASafaei . (2022) . Insān Dar Du Faṣl Qadr-Qom: Laylat al , [In Persian]
<https://einsad.ir/>.
93. Haeri, ASafaei . (2022) Ḥarikat. Qadr-Qom: Laylat al , [In Persian]
<https://einsad.ir/>
94. Haeri, ASafaei . (2022). Qadr-Rushd, Qom: Laylat al [In Persian]
<https://einsad.ir/>
95. Haeri, ASafaei . (2022) Širāt , Qadr-Qom: Laylat al [In Persian]
<https://einsad.ir/>
96. Haeri, ASafaei . (2022). ‘Avāmil-i Rushd, Rukūd va Inḥitāṭ Qadr-Qom: Laylat al , [In Persian]
<https://einsad.ir/>
97. Haeri, ASafaei . (2022) Mas’ūliyyat van Sāzandigī . Qadr-Qom: Laylat al [In Persian]
<https://einsad.ir/>
98. Sanli, E., & Ersanli, K. (2021). The effect of psycho-education program based on logotherapy for the development of a healthy sense of identity in emerging adulthoods. *curr psycho*, 40(9), 4173-4188.
99. Sayyad-Shirazi, M. & Shams-al-Ahrari, M. (2022). Investigating the Relationship between Religious Adherence and Coping Strategies of Women with Adverse Childhood Experiences. *Abstracts of the International Conference on Family and Spiritual Education, Research Institute of the Islamic Family and Spiritual Education Institute (Khatam)*, 63-64. [In Persian]
100. Schultz, D. & Schultz, S.E. (2005). *Personality Theories*, translated by Yahya Seyyed Mohammadi, Tehran: virayesh. [In Persian]
101. Seligman. M.E.P. (2020). The optimistic child. Tehran: Roshd. [In Persian]
roshdpress.ir
102. Shariginia, M.h, (2013). ychotherapy Integrated Ps Models. Qom: Seminary and University Research Center. [In Persian]
103. Soleymani Amiri, A & Mohamadi, H. (2021). The Impact of servitude in the meaning of life. *Marifat falsafi*, Vol 18, 2(70), 131-148. [In Persian]
<https://marefatfalsafi.nashriyat.ir>
104. Tahmasbipour, N. (2021). Logotherapy, from Theory to Practice from Frankl' s Point of View. *Ontological Researches*, 19(18), 499-522. [In Persian]
[DOI: 10.22061/orj.2021.1518](https://doi.org/10.22061/orj.2021.1518)
105. Vaezi, A & Qaemi, M.M. (2014). A nature of death, death-awareness & meaning of life. *Theosophia Practica*, 6(20), 155-183. [In Persian]
pwq.bou.ac.ir
106. Vakili, H. (2024). A comparative study of happiness from the perspective of Ibn Arabi & Seligman. *Islamic Spirituality Studies*, Vol 2, 1(3), 7-37. [In Persian]
<https://doi.org/10.22081/jsr.2024.67348.1046>
107. Zarshenas, Sh. (2008). Modern Psychology and the Forgotten Truth of human. Tehran: Kitab Sobh. [In Persian]